

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ ТА ОСВІТИ**

До захисту допустити:
Завідувач кафедри
_____ Оксана ГОЛЮК
«__» _____ 20__ р.

**«ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ СПІЛКУВАННЯ МОЛОДШИХ
ШКОЛЯРІВ З ОДНОЛІТКАМИ У ПОЗАКЛАСНІЙ РОБОТІ»**

Кваліфікаційна робота
здобувача вищої освіти другого
(магістерського) рівня вищої освіти
освітньо-професійної програми
«Початкова освіта»
Мельник Юлія Володимирівна
Науковий керівник:
Голюк Оксана Анатоліївна
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри педагогіки та
освіти
Рецензент:
Ануфрієва Н. М.,
Директор Агрономіченського
ліцею, Агрономічної сільської ради
Вінницького району
Вінницької області

Кваліфікаційна робота захищена
з оцінкою _____
Секретар ЕК _____
«__» _____ 20__ р.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ СПІЛКУВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ	7
1.1. Поняття «культура спілкування» в психологічній та педагогічній науці	7
1.2. Особливості спілкування дітей молодшого шкільного віку з однолітками	13
1.3. Роль позакласної роботи у формуванні культури спілкування молодших школярів	19
Висновки до розділу 1	26
РОЗДІЛ 2. ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ СПІЛКУВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПОЗАКЛАСНІЙ РОБОТІ	28
2.1. Діагностика рівня культури спілкування молодших школярів (методики та результати констатувального етапу)	28
2.2. Впровадження психолого-педагогічних методик у позакласній діяльності (формуючий етап експерименту).....	37
2.3. Аналіз результатів дослідження та оцінка ефективності проведеної роботи	45
Висновки до розділу 2	51
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	53
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	56
ДОДАТКИ	66

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасна школа виконує не лише освітню, а й важливу соціалізуючу функцію. У молодшому шкільному віці формуються основи комунікативної культури, які визначають здатність дитини до взаємодії, співпраці, вирішення конфліктів, побудови гармонійних міжособистісних стосунків. Позакласна діяльність, завдяки своїй гнучкості та добровільності, створює унікальні умови для розвитку цих умінь. Саме тому дослідження процесу формування культури спілкування молодших школярів у позаурочний час є важливим завданням педагогіки та практики виховання.

Проблема формування культури спілкування молодших школярів з однолітками у позакласній роботі висвітлюється з різних наукових підходів. Так, Атрошенко Т. Ю. досліджує шляхи спрямування позакласної виховної роботи у напрямі соціокультурного розвитку учнів, а Базилевська О. О. та Ковальова Я. В. аналізують формування соціокультурної компетентності молодших школярів саме в процесі позакласної діяльності. Аханова А. В. та Гаврищук В. М. розглядають психологічні особливості розвитку міжособистісної взаємодії та емоційної сфери дітей, тоді як Герман Ю. Ю. зосереджується на взаємодії сім'ї та школи у формуванні культури міжособистісного спілкування. Дослідження Данилюк Г. П., Євсєєвої С. А. та Поліщук О. П. акцентують увагу на вихованні толерантності, гуманістичних цінностей та морально-ціннісних орієнтацій у молодших школярів засобами позакласної роботи.

Важливий внесок у розробку проблеми зробили Ілляш С. та Хоростіль Л., які безпосередньо вивчали формування культури спілкування молодших школярів з однолітками у позакласній діяльності, а також Ліхіцька Л. і Старовойт Л., що розкривають психологічні та міжособистісні аспекти спілкування дітей цього віку. Значний масив праць присвячено також розвитку комунікативних умінь у процесі позаурочної роботи (Слесик К. М., Кононенко М. Ю., Семен І. В.), адаптації та психологічному благополуччю

дітей (Кисла О. Ф., Пономарьова В. Л.), а також розвитку лідерського потенціалу та соціальної активності (Хоменко Л. М., Шикітка Г., Опаленик К.). Отже, джерельна база охоплює педагогічні, психологічні, соціальні та практичні аспекти, що дозволяє комплексно розглядати формування культури спілкування молодших школярів у позакласній роботі.

Мета дослідження – визначити педагогічні умови та ефективні форми позакласної діяльності, що сприяють формуванню культури спілкування молодших школярів з однолітками.

Завдання дослідження:

1. Дослідити поняття «культура спілкування» в психологічній та педагогічній науці.
2. Визначити особливості спілкування дітей молодшого шкільного віку з однолітками.
3. Обґрунтувати роль позакласної роботи у формуванні культури спілкування молодших школярів.
4. Провести діагностику рівня культури спілкування молодших школярів.
5. Розробити комплекс форм і методів формування культури спілкування молодших школярів з однолітками у позакласній роботі та перевірити його ефективність.

Об'єктом дослідження є процес виховання молодших школярів у системі позакласної роботи.

Предметом дослідження є формування культури спілкування молодших школярів з ровесниками у позакласній діяльності.

В роботі використовувались такі **методи дослідження**:

– *теоретичні* (аналіз психологічної, педагогічної та методичної літератури; порівняння; узагальнення отриманої інформації з метою визначення базових понять дослідження та ідей у контексті досліджуваної проблеми);

– *емпіричні* (констатувальний етап експерименту, спостереження; анкетування, кількісний і якісний аналіз даних, методи математичної обробки даних).

Практичне значення дослідження полягає в тому, що в ньому обґрунтовано ефективні підходи до вдосконалення організації позакласної роботи, спрямованої на розвиток культури спілкування учнів початкової школи. Результати дослідження можуть бути використані вчителями та вихователями для створення сприятливого психологічного клімату в дитячому колективі, формування в дітей умінь взаємодіяти, слухати, поважати співрозмовника, уникати конфліктів. Отримані дані також можуть бути впроваджені у практику роботи гуртків, секцій, дитячих об'єднань і використані при підготовці методичних рекомендацій для педагогів та студентів педагогічних спеціальностей.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення й підходи щодо формування культури спілкування молодших школярів з однолітками у позакласній роботі обговорювалися на педагогічних радах закладу загальної середньої освіти I-III ступенів № 212 м. Київ, викладено у двох тезах та одній науковій статті, матеріали апробовано та оприлюднено на:

- Міжнародній науково-практичній конференції «Програмадський вектор університетської освіти у викликах сьогодення» (24 квітня 2025 року, Маріупольський державний університет);
- Декаді студентської науки (11 березня 2025, Маріупольський державний університет);
- Міжнародна конференція «Розвиток української освіти в умовах сучасних трансформаційних змін: виклики, пріоритети, перспективи» (24 квітня 2025 року, Комунальний заклад вищої освіти «Барський гуманітарно-педагогічний коледж імені Михайла Грушевського»);
- II Всеукраїнській науково-практичній конференції (з міжнародною участю) «Українська та іноземні мови в початкових класах: актуальні проблеми

й інноваційні технології навчання» (12-13 березня 2025 року, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка);

- II Всеукраїнській студентсько-викладацькій науково-практичній конференції з міжнародною участю «Початкова школа в новій освітній реальності: традиції й інновації, проблеми й перспективи» (24 квітня 2025 року, Державний заклад «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»);

- VIII Міжнародній науково-практичній конференції «Інновації в початковій освіті: проблеми, перспективи, відповіді на виклики сьогодення» (5-6 червня 2025 року, Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г.Короленка);

- Всеукраїнській науково-практичній конференції з міжнародною участю, присвячена пам'яті професора Івана Руснака «Трансформація початкової освіти в епоху змін: виклики та можливості» (1 травня 2025 року, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича);

- Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні питання початкової освіти: досвід, реалії, перспективи» (15-16 жовтня 2025 року, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка);

- Всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції для студентів та молодих науковців «Вивчення та впровадження ідей Василя Сухомлинського в практику сьогодення» (8 жовтня 2025 року, Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка).

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел, який охоплює 70 найменувань, 4 додатки (на 10 сторінках). Загальний обсяг роботи складає 75 сторінок, із них обсяг основного тексту становить 55 сторінок. Робота містить 8 таблиць та 1 рисунок.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ СПІЛКУВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

1.1. Поняття «культура спілкування» в психологічній та педагогічній науці

Поняття «культура спілкування» є міждисциплінарною категорією, що вивчається як у психології, так і в педагогіці. Воно охоплює систему норм, правил, знань і навичок, які забезпечують ефективну взаємодію між людьми. У психологічній науці акцент робиться на внутрішніх механізмах сприйняття, емоційних реакціях, здатності до емпатії та регуляції власної поведінки у процесі комунікації. Педагогічна наука розглядає культуру спілкування насамперед як результат виховання й навчання, підкреслюючи її значення у соціалізації особистості та формуванні моральних цінностей [25].

Культура спілкування має комплексний характер, адже вона охоплює мовленнєві, етичні, емоційні та соціальні складові. Вона проявляється не лише у правильному доборі слів, а й у здатності вести діалог, слухати співрозмовника, дотримуватись норм ввічливості та демонструвати повагу до інших. Її особливістю є те, що вона формується поступово, у процесі навчання, виховання та щоденної практики взаємодії. Вона включає не лише знання правил комунікації, а й уміння застосовувати їх у реальних життєвих ситуаціях.

Ще однією особливістю цього поняття є його соціальна спрямованість. Культура спілкування виконує функцію гармонізації взаємин у колективі, адже допомагає дитині усвідомлювати не лише власні потреби, а й потреби оточення. Це проявляється у здатності знаходити компроміси, вирішувати конфлікти мирним шляхом та будувати дружні стосунки. Вона також пов'язана з емоційною сферою, оскільки передбачає контроль власних емоцій і вміння розуміти почуття співрозмовника.

Крім того, культура спілкування має виховний потенціал. Вона є засобом формування моральних і ціннісних орієнтацій, адже вчить доброзичливості, толерантності, відповідальності та взаємоповаги. Для дитини молодшого шкільного віку це особливо важливо, оскільки саме в цей період закладаються основи світогляду й соціальної поведінки.

Поняття «культура спілкування» має комплексний характер, а його зміст у педагогічному й психологічному контекстах доповнює одне одного. Нижче подана табл. 1.1 з описом поняття «культура спілкування» в психологічній та педагогічній науці.

Таблиця 1.1

Поняття «культура спілкування» в психологічній та педагогічній науці

Аспект порівняння	Психологічна наука	Педагогічна наука
Сутність	Культура спілкування як система внутрішніх психічних механізмів, що регулюють комунікацію (емоційність, емпатія, мотивація, самоконтроль).	Культура спілкування як виховний і навчальний результат, що відображає рівень мовленнєвих, етичних та соціальних умінь.
Мета	Забезпечення психологічного комфорту, гармонізації взаємодії, формування здорової самооцінки.	Формування моральних і соціальних норм, виховання ввічливості, розвиток комунікативної компетентності.
Основні механізми	Емпатія, емоційна регуляція, розвиток комунікативних установок, потреба у взаємодії.	Педагогічні методи: виховні заходи, навчальні ігри, вправи, колективна діяльність.
Результат	Вміння будувати конструктивний діалог, управляти емоціями, формувати позитивні міжособистісні стосунки.	Сформованість мовленнєвих умінь, дотримання правил етикету, готовність до співпраці та колективної діяльності.

У психологічному аспекті культура спілкування тлумачиться як внутрішній процес, що поєднує когнітивні, емоційні й поведінкові компоненти. Вона проявляється у здатності людини розуміти співрозмовника, відчувати його емоційний стан, будувати діалог на основі поваги та довіри. Таким чином, психологія зосереджується на глибинних особистісних механізмах, які впливають на ефективність комунікації [26].

У педагогічному підході культура спілкування розглядається як освітньо-виховний результат, що формується цілеспрямовано у процесі навчання та позакласної роботи. Тут важливим є не лише розвиток мовленнєвої компетентності, а й формування етичних норм, моральних цінностей та соціально прийнятної поведінки [28].

Обидва підходи взаємодоповнюють один одного: психологія пояснює внутрішні механізми комунікації, тоді як педагогіка створює умови для їх розвитку та практичного застосування. Це свідчить про інтегративний характер поняття «культура спілкування», що є ключовим фактором у формуванні гармонійної особистості молодшого школяра [29].

Л. Колток акцентує, що культура спілкування в психологічній і педагогічній науці тісно пов'язана з розвитком критичного мислення, адже саме через мовленнєву діяльність відбувається формування навичок аналізу, аргументації та діалогу. Авторка підкреслює, що в молодшому шкільному віці культура спілкування розглядається як важливий чинник становлення особистості, оскільки вона формує вміння слухати, висловлювати власну позицію та взаємодіяти з однолітками й дорослими на основі норм ввічливості й взаємоповаги [22, с. 124-127].

У своїй роботі С. О. Павлович розглядає культуру спілкування як педагогічну категорію, що охоплює знання, вміння та навички мовленнєвої діяльності, які відповідають соціальним і моральним нормам. Він відзначає, що культура спілкування молодших школярів формується в освітньому процесі завдяки спеціально організованим мовним вправам, і водночас виконує функцію соціалізації, допомагаючи дітям оволодіти етичними нормами поведінки в суспільстві [43, с. 27].

І. В. Семен визначає культуру спілкування як систему особистісних характеристик і комунікативних умінь, що формуються в навчально-виховному процесі та сприяють гармонійному розвитку дитини. Вона акцентує увагу на ролі відеоматеріалів як сучасного засобу навчання, який

дозволяє розвивати мовленнєві навички, толерантність і емоційний інтелект, що є невід'ємними складовими культури спілкування [53, с. 34].

К. О. Шинкоренко трактує культуру спілкування як інтегративне поняття, що включає мовленнєву, етичну й поведінкову складові, формуючи здатність до конструктивної взаємодії в різних ситуаціях. Вона підкреслює, що молодший шкільний вік є сенситивним періодом для становлення цих якостей, а педагогічний вплив має бути спрямований на виховання толерантності, поваги до співрозмовника та вміння контролювати власну комунікативну поведінку [65, с. 130-132].

Н. В. Яндола розглядає культуру спілкування як важливу умову успішної інклюзивної освіти, де вона виступає засобом створення сприятливого мікроклімату й взаєморозуміння між усіма учасниками навчального процесу. Авторка наголошує, що культура спілкування в інклюзивному середовищі включає розвиток емпатії, вміння підтримати іншого та побудову взаємин на основі толерантності, що відповідає як педагогічним, так і психологічним засадам розвитку дитини [67, с. 41].

Культура спілкування – це система засвоєних людиною норм, правил, цінностей, знань і вмінь, які регулюють міжособистісну взаємодію та забезпечують її ефективність, етичність і гармонійність [27]. Вона сприяє розвитку взаєморозуміння, формує позитивні соціальні відносини та визначає рівень моральної зрілості особистості.

Нижче поданий рис. 1.1. з переліченими основними ознаками поняття «культура спілкування».

Рисунок 1.1. Основні ознаки поняття «культура спілкування»

Однією з головних ознак культури спілкування є нормативність, що проявляється у дотриманні встановлених правил мовленнєвої поведінки, етикету й соціальних норм. Завдяки цьому спілкування набуває впорядкованості й відповідає суспільним очікуванням [16, с. 60].

Важливим складником виступає етичність, яка виявляється у повазі до співрозмовника, толерантності, доброзичливості та коректності висловлювань. Вона дозволяє будувати комунікацію на засадах гуманізму й взаємоповаги.

Мовленнєва виразність також є ознакою культури спілкування, оскільки вона передбачає здатність грамотно, чітко й доречно передавати думки. Завдяки цьому людина досягає зрозумілості та переконливості у взаємодії з іншими [23, с. 66-77].

Соціальна спрямованість культури спілкування проявляється у здатності враховувати інтереси інших людей, діяти на благо колективу та

будувати взаємини на основі співпраці. Це допомагає людині інтегруватися в соціальне середовище.

Ще однією важливою ознакою є емоційність, тобто вміння регулювати власні емоції та адекватно реагувати на емоційні стани співрозмовника. Це створює позитивний психологічний клімат у спілкуванні [15, с. 151-153].

Культура спілкування передбачає також діалогічність, яка виявляється у готовності слухати інших, вступати в конструктивний діалог і прагнути до взаєморозуміння. Діалогічна взаємодія є основою партнерських відносин.

Завершальною ознакою є регулятивність, що полягає у здатності контролювати власні дії й поведінку відповідно до ситуації. Це забезпечує гнучкість та адекватність у комунікативних процесах [63, с. 207-209].

Незважаючи на значущість культури спілкування, її засвоєння дітьми молодшого шкільного віку часто супроводжується певними труднощами. Однією з головних є недостатній розвиток мовленнєвих умінь: дитині важко чітко формулювати власні думки, добирати слова відповідно до ситуації чи грамотно будувати речення. Це може призводити до непорозумінь у спілкуванні з однолітками та дорослими.

Іншою складністю є невміння контролювати емоції. Молодші школярі часто реагують імпульсивно, що ускладнює налагодження конструктивного діалогу. Вони можуть легко ображатися, перебивати співрозмовника чи демонструвати агресивність, не усвідомлюючи наслідків такої поведінки.

Важливим бар'єром є також недостатнє розуміння соціальних норм. Діти цього віку лише вчаться дотримуватися правил ввічливості, слухати інших і враховувати інтереси колективу. Через це вони іноді виявляють егоцентризм у спілкуванні, прагнучи лише висловити власну думку без урахування позиції співрозмовника.

Ще однією труднощами виступає вплив зовнішніх факторів – сім'ї, школи та одноліткового середовища. Якщо дитина не має позитивних моделей комунікації у найближчому оточенні, формування культури спілкування може відбуватися повільно й із відхиленнями. Саме тому

педагогічна підтримка й цілеспрямоване виховання відіграють визначальну роль у подоланні цих проблем.

Культура спілкування має виняткове значення для розвитку особистості, оскільки вона визначає якість міжособистісних відносин, рівень соціальної адаптації й психологічного благополуччя. У молодшому шкільному віці формування культури спілкування закладає основи для подальшої соціалізації, розвитку моральних орієнтирів та ефективної навчальної діяльності [32, с. 34].

Таким чином, культура спілкування є інтегративним явищем, яке поєднує мовленнєві, етичні, соціальні та емоційні аспекти взаємодії між людьми. Вона водночас виступає як індивідуальна характеристика особистості та як педагогічний результат виховання й навчання. Сформованість культури спілкування свідчить про гармонійний розвиток людини, її готовність до співпраці, взаємоповаги й конструктивного діалогу.

1.2. Особливості спілкування дітей молодшого шкільного віку з однолітками

Спілкування дітей молодшого шкільного віку є одним із ключових факторів їхнього особистісного та соціального розвитку. У цей період дитина поступово переходить від провідної діяльності дошкільного віку – гри – до навчальної діяльності, яка вимагає нових форм комунікації. Спілкування набуває більш організованого характеру: діти починають усвідомлювати важливість правил взаємодії, прагнуть до визнання серед однолітків і вчать контролювати власну поведінку [38, с. 79-85].

Важливим є те, що у молодшому шкільному віці відбувається формування базових навичок соціалізації. Дитина не лише засвоює мовні норми та способи вираження думок, а й вчиться співпрацювати, вирішувати конфлікти й досягати взаєморозуміння. Саме завдяки спілкуванню діти

оволодівають першими формами колективної взаємодії, що стають основою для подальшого розвитку комунікативних компетентностей.

Крім того, спілкування в цьому віці виконує функцію становлення самооцінки та особистісної ідентичності. Через взаємодію з ровесниками та дорослими дитина отримує зворотний зв'язок, який допомагає їй усвідомлювати власні можливості й коригувати поведінку. Таким чином, особливості спілкування молодших школярів відображаються у мовленнєвій, емоційній та соціальній сферах розвитку [52, с. 198-199].

Однією з характерних особливостей є переважання емоційного компонента у спілкуванні. Діти цього віку часто виражають свої думки через емоції, а їхня поведінка у спілкуванні значною мірою залежить від настрою. Вони схильні швидко встановлювати контакти, однак їхня дружба може бути ситуативною й ґрунтуватися на спільних інтересах або іграх.

Важливою ознакою є також поступовий розвиток здатності до діалогічного мовлення. Діти починають усвідомлювати необхідність слухати співрозмовника, дотримуватись черговості у висловлюваннях, відповідати на репліки. Проте вони ще часто перебивають інших, прагнуть одразу висловити власну думку, що свідчить про неповну сформованість навичок комунікативної регуляції [2, с. 11-15].

Ще однією особливістю є підвищена потреба у спілкуванні з ровесниками. Якщо у дошкільному віці основним партнером для взаємодії була доросла людина, то в молодшому шкільному віці провідну роль починають відігравати однолітки. У колективі дитина вчиться відстоювати свою позицію, домовлятися, дотримуватись правил групи та отримує досвід співпраці [Пономарьова В. Л., Захарченко В. В. С. 282-286].

У цьому віці діти поступово засвоюють соціальні норми й правила ввічливості. Вони починають розуміти важливість поваги до співрозмовника, необхідність дотримання етичних норм та правил етикету. Разом із тим процес засвоєння норм є неповним: діти можуть демонструвати егоцентризм,

прагнення домінувати у спілкуванні чи недостатньо враховувати інтереси інших.

Крім того, спілкування молодших школярів тісно пов'язане з розвитком навчальної діяльності. Вони вчаться взаємодіяти у групових формах роботи, ставити запитання, пояснювати власні думки й вислуховувати відповіді інших. Це не лише розвиває комунікативні навички, а й сприяє формуванню колективізму та відповідальності [4, с. 18].

Л. Ліхіцька, Л. Старовойт досліджують особливості спілкування молодших школярів з однолітками, підкреслюючи, що у цьому віці провідним стає прагнення до рівноправної взаємодії, розвитку дружніх стосунків і здобуття соціального досвіду. Вони відзначають, що діти цього віку ще часто орієнтуються на емоційні реакції, але поступово вчаться узгоджувати власні дії з інтересами інших, що сприяє формуванню колективної поведінки [36].

В. А. Ляпунова наголошує, що в умовах інклюзивної освіти спілкування молодших школярів з однолітками має свої специфічні особливості: воно може супроводжуватися труднощами у прийнятті дітей з особливими освітніми потребами, але водночас формує в учнів емпатію та толерантність. Вона підкреслює важливість створення сприятливого середовища, яке стимулює розвиток комунікативних умінь у всіх дітей [37, с. 104-107].

Н. В. Пророк, О. Ю. Чекстере, О. В. Гнатюк аналізують, як умови воєнного стану впливають на спілкування молодших школярів з однолітками, наголошуючи на посиленні емоційної напруженості та потреби у взаємній підтримці. Вони зазначають, що в таких умовах спілкування стає засобом психологічної стабілізації, допомагає дітям знімати тривогу та формувати відчуття єдності [50, с. 53-62].

Н. Юдіна, А. Харченко розглядають особливості мотивації спілкування дітей молодшого шкільного віку, відзначаючи, що у взаємодії з ровесниками вони прагнуть самоствердження, отримання позитивної оцінки та визнання.

Авторки підкреслюють, що одноліткове середовище виступає важливим фактором розвитку комунікативної активності й формування почуття колективізму [66, с. 49-52].

І. М. Литвин, Т. С. Зорочкіна, В. П. Шпак акцентують на тому, що спілкування молодших школярів з однолітками характеризується емоційною насиченістю та схильністю до спільних ігор і колективної діяльності. Вони зазначають, що у цьому віці діти вчаться встановлювати правила взаємодії, контролювати поведінку та враховувати інтереси інших, що сприяє соціалізації [33, с. 346-356].

Ю. Ю. Герман підкреслює, що ефективне спілкування молодших школярів з однолітками значною мірою залежить від узгодженої взаємодії сім'ї та школи. Вона зазначає, що у сприятливому виховному середовищі діти легше набувають досвіду рівноправного діалогу, взаємної підтримки та спільної діяльності з ровесниками [7, с. 42].

В. С. Падун описує особливості спілкування молодших школярів з однолітками в контексті інклюзії, підкреслюючи як труднощі, пов'язані з бар'єрами у взаєморозумінні, так і потенціал розвитку гуманістичних цінностей. Він наголошує, що взаємодія з ровесниками у цьому віці може стати дієвим інструментом соціалізації та формування толерантності до різних індивідуальних відмінностей [44, с. 243-246].

Спілкування дітей молодшого шкільного віку з дорослими має переважно навчально-виховний характер. Дорослі виступають для них авторитетом, джерелом знань та прикладом соціальної поведінки. У процесі взаємодії з учителем чи батьками діти навчаються нормам культури спілкування, отримують зворотний зв'язок про власні вчинки й коригують свою поведінку. Водночас у стосунках із дорослими вони часто демонструють емоційну відкритість, потребу в підтримці та схваленні [54, с. 135-142].

Разом із тим провідне значення у цьому віці починає набувати спілкування з однолітками. Діти все більше прагнуть до товариства

ровесників, оскільки саме в колективі формується відчуття рівності, взаємної довіри та партнерства. На відміну від спілкування з дорослими, де є ієрархія та контроль, у взаємодії з однолітками школярі отримують досвід рівноправного діалогу й спільної діяльності. Це дає їм можливість відчувати себе значущими, проявляти ініціативу та вчитися узгоджувати власні бажання з інтересами інших [5, с. 37].

Особливістю спілкування з ровесниками є висока емоційність та безпосередність. Діти легко встановлюють контакти, але їхня дружба може бути нестійкою та ситуативною, що пояснюється ще незрілістю емоційної сфери. Фізіологічно в цьому віці відзначається розвиток нервової системи та мовних центрів мозку, завдяки чому мовлення стає більш розгорнутим, логічним і виразним. Це сприяє тому, що діти активно обмінюються думками, створюють власні правила у грі чи колективній діяльності [20, с. 322-325].

Ще однією важливою ознакою є наявність суперництва й конфліктів у спілкуванні з однолітками. Школярі прагнуть зайняти певне місце у групі, завоювати авторитет, що нерідко супроводжується проявами егоцентризму чи боротьбою за лідерство. Проте саме через такі взаємодії дитина вчиться самоконтролю, розвиває здатність до компромісу, навчається враховувати позицію іншого.

Крім того, у спілкуванні з ровесниками поступово формується навичка діалогічності: діти оволодівають умінням слухати співрозмовника, чекати своєї черги у висловлюванні, реагувати на репліки партнера. Це важливий етап соціалізації, адже він забезпечує розвиток комунікативної культури та створює передумови для формування дружніх і довготривалих взаємин [31, с. 164-168].

Спілкування дітей молодшого шкільного віку з однолітками є важливим чинником їхнього особистісного та соціального розвитку. Воно має специфічні риси та проявляється у різних формах – від гри до навчальної співпраці. Саме у взаємодії з ровесниками діти отримують перший досвід

партнерських стосунків, розвивають уміння слухати й домовлятися, а також поступово оволодівають культурою діалогу.

Нижче подана таблиця 1.2 з методами та шляхами спілкування дітей молодшого шкільного віку з однолітками [6; 12; 45; 61].

Таблиця 1.2

**Методи та шляхи спілкування дітей молодшого шкільного віку з
однолітками**

Методи спілкування	Шляхи реалізації
Ігрові методи	Спільні сюжетно-рольові ігри, настільні ігри, колективні ігри з правилами
Навчально-пізнавальні методи	Робота в групах і парах, дискусії, обговорення завдань, взаємоперевірка
Емоційно-виразні методи	Використання міміки, жестів, інтонацій у діалозі, спільні творчі завдання
Методи співпраці та взаємодопомоги	Взаємне пояснення, допомога в навчанні, виконання проєктів у міні-групах
Комунікативно-мовленнєві методи	Колективне обговорення, ведення діалогу, складання спільних історій чи висловлювань
Соціально-рольові методи	Виконання ролей у групі (лідер, організатор, учасник), розподіл завдань під час гри чи навчання

Спілкування з однолітками у молодшому шкільному віці відрізняється від контактів з дорослими, оскільки воно будується на принципах рівності та взаємності. Діти прагнуть бути прийнятими у групі, тому активно шукають способів висловити себе та водночас знайти спільні інтереси. Ігрові методи спілкування залишаються провідними, адже гра забезпечує не лише емоційний обмін, а й формування норм поведінки, навичок домовленості та дотримання правил [51, с. 21].

Навчально-пізнавальні методи спілкування проявляються у спільному виконанні завдань, роботі в парах чи групах, коли школярі вчаться пояснювати свої думки, слухати інших і шукати колективні рішення. Емоційно-виразні засоби комунікації допомагають дітям краще зрозуміти почуття ровесників, створюють позитивну атмосферу у групі та сприяють розвитку емпатії. Методи співпраці і взаємодопомоги формують відчуття

взаємної підтримки, що є надзвичайно важливим для адаптації дитини в колективі [59, с. 111-112].

Особливе значення мають соціально-рольові методи, адже у цей період діти починають визначати своє місце серед однолітків, розвивають лідерські якості або вчаться співпрацювати у ролі виконавця. Це сприяє формуванню соціальної компетентності, необхідної для подальшого розвитку особистості [35].

Отже, спілкування молодших школярів з однолітками є багатограним процесом, що включає гру, навчальну діяльність, емоційний обмін та співпрацю. Методи й шляхи такої взаємодії сприяють розвитку мовленнєвих, емоційних і соціальних навичок, формують основи культури діалогу та толерантності. Завдяки взаємодії з ровесниками дитина поступово засвоює правила колективного життя, розвиває вміння знаходити спільну мову з іншими, що є необхідною умовою успішної соціалізації.

1.3. Роль позакласної роботи у формуванні культури спілкування молодших школярів

Формування навичок культурного спілкування молодших школярів у процесі позакласної роботи є одним із ключових завдань сучасного виховання. Саме в цей період закладаються основи комунікативної поведінки, які супроводжуватимуть дитину протягом усього життя. Молодший шкільний вік відзначається активним соціальним зростанням, появою стабільних форм взаємин із ровесниками, зацікавленістю у спільній діяльності та засвоєнням норм моралі. Позакласна діяльність завдяки своїй гнучкості та меншій формалізованості створює оптимальні умови для розвитку цих процесів.

У цей період учні лише починають осягати вміння слухати та розуміти інших, висловлювати власні думки, знаходити компроміс, поступатися і

діяти в колективі. Школа, а особливо позаурочні заняття, виступає своєрідним середовищем соціальних «експериментів», де діти пробують різні моделі поведінки, відпрацьовують стилі спілкування, здобувають перший досвід взаємодії в команді. Саме тому формування культури спілкування повинно бути не випадковим, а продуманим і цілеспрямованим процесом [55, с. 174-178].

Позакласна діяльність, на відміну від уроків, дає змогу організувати більш вільне спілкування, що сприяє розкриттю внутрішнього світу дитини, розвитку щирості, довіри та вміння відчувати себе частиною колективу. Участь у гуртках, спортивних секціях, клубах, майстернях, іграх чи конкурсах виховує в учнів повагу до співрозмовника, навички уважного слухання, конструктивного висловлювання власної думки, взаємодопомогу, толерантність. Працюючи в групі, діти навчаються враховувати інтереси інших, долати непорозуміння та конфлікти, що є неминучими в спільній діяльності. Цей досвід важко здобути у межах традиційного уроку [39, с. 40-41].

Важливим чинником позакласної роботи є її добровільність. Це означає, що учні беруть у ній участь за власним бажанням, із цікавістю, що створює позитивний настрій і допомагає їм вільніше проявляти себе. Така діяльність знижує напруження у спілкуванні та надає педагогові можливість цілеспрямовано розвивати культуру мовлення, навички етикету, уміння уникати суперечок, керувати емоціями, правильно реагувати на образи, визнавати помилки та приймати критику [8; 9; 10]. Ці важливі аспекти часто залишаються поза межами уроків, хоча саме вони визначають якість міжособистісних відносин.

Ще однією перевагою позакласної діяльності є врахування індивідуальних особливостей школярів — їхніх інтересів, рівня комунікативних умінь і стилю поведінки. У неформальній атмосфері педагог може звернути увагу на сором'язливу дитину, яка не наважується говорити перед класом, і поступово допомогти їй розкритися через ігрові або парні

завдання. Водночас є можливість коригувати поведінку надмірно активних дітей, які намагаються домінувати та переривати інших [11, с. 14].

Формування культури спілкування виходить за межі суто мовленнєвих умінь і включає розвиток моральних якостей — доброзичливості, терпимості, емпатії, відповідальності та чесності [58; 68; 69; 70]. Саме позакласна робота забезпечує найкращі умови для виховання цих рис через спільні справи, де діти вчаться оцінювати вчинки, ставати на місце іншого, співпереживати. Під час підготовки до заходів і участі в них дитина відчуває власну значущість у колективі, вчиться визнавати внесок інших, ділитися успіхами й підтримувати друзів, а не лише конкурувати.

Позакласна діяльність має потужний потенціал у формуванні культури спілкування молодших школярів. Вона сприяє розвитку емоційного інтелекту, створенню позитивного образу власного «Я», вдосконаленню навичок взаємодії з іншими людьми. Проте досягти довготривалих результатів можливо лише за умови системної та науково обґрунтованої педагогічної роботи, спрямованої на формування атмосфери довіри та дружби, а також виховання поваги до особистості іншого. Тільки тоді дитина зможе не лише навчитися ефективно спілкуватися, а й отримувати справжнє задоволення від взаємодії з однолітками, що стане важливою основою її подальшої соціалізації [58, с. 216].

Л. В. Канішевська, А. С. Лесик розглядають позакласну роботу як дієвий засіб формування комунікативної компетентності учнів початкових класів, особливо в умовах інтернатних закладів. Вони підкреслюють, що участь дітей у гуртках, клубах, театралізованих виставах чи ігрових заходах створює умови для відпрацювання навичок спілкування, толерантності та взаємоповаги, що сприяє розвитку культури спілкування [18, с. 127-146].

С. Ілляш, Л. Хоростіль акцентують увагу на тому, що позакласна діяльність є важливою сферою, де молодші школярі навчаються будувати комунікативні відносини з однолітками. Вони зазначають, що саме в ігровій, творчій та колективній діяльності діти мають змогу закріплювати норми

етикету, відпрацьовувати діалогічне мовлення та формувати позитивний досвід співпраці [17, с. 50-51].

М. Ю. Кононенко досліджує роль позакласної роботи у розвитку комунікативно-мовленнєвих умінь молодших школярів, підкреслюючи, що вона дозволяє вийти за рамки навчальних програм і створює природні ситуації для невимушеного спілкування. Він наголошує, що саме в таких умовах формуються практичні навички взаємодії, ініціативність у діалозі та здатність до партнерського спілкування [24, с. 93].

О. П. Поліщук, Р. В. Павелків зазначають, що позакласна робота є органічною складовою загальної системи навчання і виховання, яка сприяє формуванню у школярів не лише знань, але й соціальних навичок. Вони підкреслюють, що через участь у позашкільних заходах молодші учні оволодівають культурою спілкування, вчаться працювати в команді та дотримуватись моральних і етичних норм у колективі [48, с. 131-132].

В. Ю. Мельниченко розглядає позакласну роботу як важливий чинник формування ціннісних орієнтацій учнів, у тому числі й у сфері комунікації. Вона зазначає, що завдяки участі у виховних заходах школярі здобувають досвід культурної взаємодії, вчаться проявляти повагу до інших, що безпосередньо впливає на рівень культури їхнього спілкування [40, с. 91].

О. П. Поліщук аналізує позакласну виховну роботу як механізм формування морально-ціннісних орієнтацій, які лежать в основі культури спілкування молодших школярів. Він наголошує, що саме у позаурочній діяльності діти найчастіше засвоюють принципи доброзичливості, взаємодопомоги та відповідальності у спілкуванні з ровесниками [47, с. 117].

Позакласна робота у початковій школі відіграє важливу роль у розвитку особистості дитини, оскільки створює умови для вільнішого, невимушеного спілкування поза рамками уроку. Саме у такій діяльності діти вчаться проявляти ініціативу, взаємодіяти у колективі, формують навички толерантності, доброзичливості та співпраці. На відміну від навчальних

занять, позакласна робота дає змогу школярам задовольнити потребу в емоційних контактах, творчому самовираженні та самореалізації [3, с. 62-64].

Особливе значення позакласної роботи полягає у створенні середовища, де дитина має можливість спілкуватися на рівних із ровесниками, будувати нові соціальні зв'язки та відчувати себе частиною колективу. Через участь у гуртках, клубах, ігрових та творчих заходах школярі вчаться домовлятися, знаходити компроміси, дотримуватися правил спільної діяльності, що сприяє формуванню культури спілкування як стійкої особистісної якості.

Нижче подана табл. 1.3 з методами та формами позакласної роботи у формуванні культури спілкування молодших школярів [13; 21; 34; 56; 60; 64].

Таблиця 1.3

Методи та форми позакласної роботи у формуванні культури спілкування молодших школярів

Методи позакласної роботи	Форми реалізації
Ігрові методи	Колективні ігри, змагання, театралізовані постановки, рольові ігри
Творчо-розвивальні методи	Гуртки (малювання, музики, танців), спільні проекти, участь у конкурсах
Комунікативно-мовленнєві методи	Дискусії, круглі столи, літературні вечори, шкільні дебати
Соціально-ціннісні методи	Благодійні акції, волонтерські заходи, шкільні ярмарки
Метод співпраці та взаємодопомоги	Робота у парах чи групах над позакласними завданнями, командні квести
Метод культурно-дозвіллевих заходів	Експерсії, походи, шкільні свята, тематичні вечори

Позакласна робота створює унікальні умови для формування культури спілкування, адже вона не обмежена суворими рамками навчального процесу. Ігрові методи дозволяють дітям відчути атмосферу рівноправності й свободи, де кожен учасник має значення. Завдяки творчим формам діяльності школярі можуть проявити власні здібності, водночас розвиваючи вміння взаємодіяти з іншими.

Комунікативно-мовленнєві методи, що реалізуються у дискусіях та дебатах, формують у дітей навички слухати й аргументовано висловлювати свою думку. Соціально-ціннісні заходи, зокрема благодійні та волонтерські, сприяють вихованню співчуття, відповідальності й толерантності, що прямо впливає на культуру спілкування. Співпраця у групах чи парах допомагає дітям подолати індивідуалізм, розвиває уміння домовлятися та підтримувати інших.

Особливу роль відіграють культурно-дозвілєві заходи, які створюють простір для неформального спілкування. Екскурсії, походи чи шкільні свята стають майданчиком для формування колективної єдності та дружніх відносин. У такому середовищі дитина вчиться адекватно виражати емоції, сприймати позиції інших і дотримуватися правил соціальної поведінки.

Позакласна робота виступає важливим засобом формування культури спілкування молодших школярів. Вона поєднує ігрову, творчу, комунікативну та соціально-ціннісну діяльність, що забезпечує комплексний розвиток особистості дитини. Завдяки різноманіттю методів і форм діти отримують можливість не лише розвивати мовленнєві та соціальні навички, а й формувати моральні цінності, що є фундаментом гармонійних взаємин у суспільстві.

Культура спілкування молодших школярів у процесі позакласної роботи формується не лише завдяки спеціальним виховним заходам, а й через різні навчальні предмети, які розкривають комунікативний та соціально-культурний потенціал. Позакласна діяльність на основі цих предметів допомагає дітям розширити коло спілкування, навчитися виражати власні думки, працювати у колективі та дотримуватися правил діалогу [57, с. 282-286].

Велику роль у цьому відіграє українська мова та література. Під час позакласних гуртків, літературних вечорів, конкурсів декламаторів чи театралізованих вистав діти вчать грамотно висловлюватися, слухати інших, дотримуватися культури мовлення. Такі заходи розвивають повагу до

слова, формують уміння вести діалог і виражати емоції через мовні засоби [46, с. 39].

Не менш важливим є образотворче мистецтво та музика, що у позакласній роботі реалізуються через гуртки малювання, співу, танцю чи колективні творчі проекти. Взаємодія у цих формах діяльності сприяє розвитку емоційного спілкування, коли діти навчаються передавати свої переживання невербальними засобами – через колір, звук, рух. Така форма взаємодії вчить дітей бути чутливими до почуттів інших, розвиває емпатію [1, с. 90-93].

Вагоме значення має і математика, яка в позакласній діяльності може реалізовуватися у формі математичних гуртків, турнірів чи інтелектуальних ігор. Спільне розв'язування завдань виховує у школярів здатність домовлятися, розподіляти обов'язки та знаходити колективне рішення. Це формує навички конструктивного діалогу, уміння чути аргументи інших та відстоювати власну позицію без конфліктів [62, с. 65].

Важливу роль відіграють і природничі дисципліни (природознавство, «Я досліджую світ»). Під час позакласних гуртків, екскурсій та дослідницьких проектів діти вчаться обговорювати результати спостережень, обмінюватися думками та працювати над спільними висновками. Це розвиває не лише пізнавальні, а й комунікативні вміння – уміння слухати партнера, аргументувати власну думку та взаємодіяти у групі [42, с. 17].

Також важливими є фізична культура та спортивні гуртки, які створюють особливе середовище для формування комунікативних умінь. Командні ігри та спортивні змагання навчають дітей взаємної підтримки, дисципліни, чесності у відносинах. У процесі спортивних занять діти засвоюють правила колективної поведінки, вчаться контролювати емоції та вирішувати конфлікти конструктивним шляхом [14, с. 36].

Отже, кожен предмет, інтегрований у позакласну діяльність, стає інструментом формування культури спілкування. Через мову і літературу діти оволодівають словесним діалогом, через мистецтво – емоційним і

невербальним вираженням, через математику та природничі дисципліни – навичками співпраці й аргументації, а через спорт – командною взаємодією та дотриманням правил. Усе це створює комплексну основу для розвитку культури спілкування як невід’ємної складової особистісного становлення молодшого школяра.

Висновки до розділу 1

У результаті аналізу психолого-педагогічних підходів було з’ясовано, що поняття «культура спілкування» є багатогранним і розглядається як інтегративна характеристика особистості, яка поєднує моральні, інтелектуальні, емоційні та комунікативні складові. У психологічній науці культура спілкування трактується як система внутрішніх механізмів, що регулюють процес міжособистісної взаємодії – емоції, мотивацію, самооцінку, соціальну перцепцію. У педагогічній науці акцент робиться на вихованні норм і правил поведінки, формуванні моральних цінностей, мовленнєвій грамотності та здатності до толерантного спілкування. Отже, культура спілкування відображає єдність внутрішніх якостей людини та педагогічно організованих впливів освітнього середовища.

Особливості спілкування дітей молодшого шкільного віку з однолітками зумовлені їхніми віковими, психологічними та соціальними характеристиками. У цей період у дітей формується потреба у спільній діяльності, визнанні та належності до групи. Спілкування для них стає важливим засобом самоствердження і засвоєння соціального досвіду. Разом з тим, взаємини між дітьми можуть бути ситуативними, емоційно забарвленими, часто супроводжуватися суперництвом і боротьбою за лідерство. Через спілкування з ровесниками діти опановують уміння слухати, домовлятися, ділитися, висловлювати власну думку, що є основою формування соціальної компетентності.

Важливе місце у становленні культури спілкування посідає педагогічне керівництво міжособистісними відносинами молодших школярів. Учитель виступає посередником між дитиною та колективом, сприяє розвитку емоційного інтелекту, емпатії, доброзичливості, навичок етикетного спілкування. Від характеру взаємин між педагогом і учнями залежить атмосфера в класі, рівень згуртованості колективу, готовність дітей до відкритого діалогу. Таким чином, цілеспрямована педагогічна діяльність створює умови для гармонійного розвитку комунікативної культури школярів.

Позакласна робота є важливим засобом формування культури спілкування, оскільки забезпечує вільніші та природніші умови для міжособистісної взаємодії. Участь у гуртках, ігрових програмах, театральних постановках, спортивних та творчих змаганнях допомагає дітям виявляти ініціативу, долати сором'язливість, формувати позитивне ставлення до спільної діяльності. Позакласна діяльність сприяє розвитку у дітей відповідальності, колективізму, толерантності, вмінь підтримувати товариські відносини, конструктивно розв'язувати конфлікти.

Отже, формування культури спілкування молодших школярів є складним і багаторівневим процесом, який передбачає єдність навчальної та позакласної діяльності, педагогічного керівництва і самостійної активності дітей. Успішність цього процесу залежить від створення сприятливого психологічного клімату, налагодження партнерських взаємин між учнями, учителями та батьками. Позакласна робота виступає потужним чинником соціалізації, який допомагає молодшим школярам засвоїти морально-етичні норми, розвинути мовленнєву культуру і сформувати позитивне ставлення до спілкування як до важливої життєвої цінності.

РОЗДІЛ 2. ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ СПІЛКУВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПОЗАКЛАСНІЙ РОБОТІ

2.1. Діагностика рівня культури спілкування молодших школярів (методики та результати констатувального етапу)

У процесі дослідження рівня культури спілкування молодших школярів було використано комплексний підхід, що передбачав застосування двох діагностичних методик. Поєднання різних інструментів дозволило отримати більш об'єктивні та багатогранні результати, адже кожна з методик акцентує увагу на різних аспектах комунікативної діяльності дітей та їхньої взаємодії у колективі:

1. Першою була застосована методика «Соціометрія» Дж. Морено, яка спрямована на вивчення структури міжособистісних відносин у класі [30]. Вона дозволила виявити рівень популярності та статус окремих учнів серед ровесників, визначити лідерів, дітей, що користуються перевагою у виборах, а також ізольованих школярів. За допомогою соціометрії стало можливим оцінити рівень згуртованості колективу та особливості спілкування у групі.

2. Другою була використана методика діагностики комунікативної установки за В. В. Бойком, яка дала змогу визначити особистісні особливості школярів у процесі спілкування, їхню схильність до відкритості, доброзичливості чи навпаки — до конфліктності та замкненості [41]. Цей інструмент допоміг оцінити індивідуальний рівень сформованості культури спілкування, зокрема ставлення до партнерів у діалозі та готовність до конструктивної взаємодії.

Застосування двох методик у комплексі дозволило отримати повну картину розвитку культури спілкування молодших школярів: від статусу

дитини у колективі до її особистісних установок у взаєминах із ровесниками та дорослими. Це дало змогу не лише діагностувати рівень сформованості комунікативної культури, а й виявити проблемні зони, які потребують педагогічного впливу.

Методика «Соціометрія» Дж. Морено є одним із найефективніших інструментів дослідження міжособистісних відносин у групі. Її основна мета полягає у виявленні структури спілкування, симпатій і антипатій серед дітей, визначенні рівня згуртованості колективу, а також виявленні неформальних лідерів та ізольованих учнів. Вона допомагає педагогу чи психологу краще зрозуміти динаміку взаємин між молодшими школярами та вчасно реагувати на труднощі у спілкуванні.

Суть методики полягає у тому, що діти роблять вибори, вказуючи, з ким із однокласників вони хотіли б взаємодіяти (наприклад, сидіти за партою). Такі відповіді дозволяють виявити як позитивні соціальні зв'язки, так і відсутність симпатій. Інструкція формулюється простою і доступною мовою, що особливо важливо для дітей молодшого шкільного віку. Учням пропонується назвати три бажані кандидатури в порядку пріоритетності. Така форма дозволяє оцінити не тільки перші, але й резервні уподобання дитини.

Хід методики передбачає кілька етапів. Спочатку діти отримують інструкцію та виконують завдання. Далі на основі відповідей складається соціоматриця, де фіксуються всі вибори. Для наочності будується соціограма у вигляді концентричних кіл, що демонструє місце кожного учня в колективі: від лідерів до ізольованих дітей. Аналіз результатів включає визначення кількості отриманих і взаємних виборів, підрахунок рівня сприятливих взаємин у групі, коефіцієнта взаємності та індексу ізоляції. Це дає змогу оцінити як індивідуальний статус кожної дитини, так і загальний рівень згуртованості класу.

Соціометрія не лише дає картину реальних взаємин у групі, але й дозволяє вчасно виявити проблеми спілкування, зокрема труднощі адаптації,

конфлікти чи ізоляцію окремих дітей. Вона є цінним інструментом для педагогів у процесі організації позакласної роботи, формування культури спілкування та створення позитивного соціально-психологічного клімату у класному колективі.

Методика діагностики комунікативної установки за В. В. Бойком є психологічним інструментом, спрямованим на вивчення особливостей ставлення людини до інших у процесі спілкування. Її метою є виявлення прихованих та явних форм негативних установок у міжособистісних відносинах, визначення рівня довіри, доброзичливості чи навпаки — жорстокості, підозрливості та негативізму. Для дітей молодшого шкільного віку ця методика допомагає виявити схильність до відкритості у спілкуванні чи тенденцію до конфліктності, що є важливим для педагогів і психологів у процесі виховання культури комунікації.

Суть методики полягає у виконанні опитування, яке складається з 25 тверджень. Досліджуваному пропонується уважно прочитати кожне висловлювання і зазначити свою згоду або незгоду, використовуючи знаки «+» чи «-». Твердження сформульовані так, щоб торкатися різних аспектів міжособистісних відносин: довіри чи недовіри до людей, уявлень про моральність суспільства, готовності допомагати іншим, сприйняття соціальної дійсності. Простота інструкції робить методику доступною навіть для школярів, оскільки вона не вимагає складних міркувань чи письмових пояснень.

Особливість цієї методики полягає у тому, що вона дозволяє оцінити не лише явні прояви ставлення до людей, а й приховані установки, які дитина може не усвідомлювати. Наприклад, відповіді на деякі твердження фіксують рівень замаскованої жорстокості, відкритої жорстокості чи схильність до перебільшення негативних фактів у стосунках. Також важливим показником є негативний особистий досвід, який впливає на загальне ставлення до інших та формує установку у спілкуванні.

Аналіз результатів здійснюється за п'ятьма шкалами: замаскована жорстокість, відкрита жорстокість, обґрунтований негативізм, схильність до необґрунтованих узагальнень та негативний особистий досвід спілкування. Для кожної шкали передбачена своя система підрахунку балів залежно від відповідей. Чим вищий бал за певною шкалою, тим сильніше виражена ця характеристика. Це дозволяє побачити, наскільки дитина відкрита до взаємодії, чи схильна вона до недовіри, агресії або негативізму у відносинах.

Методика В. В. Бойка є дієвим засобом комплексної оцінки рівня культури спілкування. Вона допомагає зрозуміти, які саме психологічні бар'єри можуть заважати дитині у побудові позитивних стосунків з однолітками і дорослими, та визначити напрями подальшої корекційної чи виховної роботи.

У дослідженні з діагностики рівня культури спілкування брали участь 20 дітей молодшого шкільного віку, що навчаються у початковій школі. Вік учасників становив від 7 до 9 років, що відповідає періоду активного формування комунікативних умінь та соціальних навичок. У вибірці були як хлопчики, так і дівчатка, що дало змогу простежити особливості проявів культури спілкування незалежно від статевої належності. Всі діти мали приблизно однаковий рівень навчальної підготовки та перебували у схожих соціально-побутових умовах, що дозволило отримати більш об'єктивні результати.

Нижче подана табл. 2.1 з результатами проведеного тестування 20 учнів молодшого шкільного віку за методикою «Соціометрія» Дж. Морено.

Таблиця показує, хто кого обрав. Хрестик X означає вибір, а кружечок із хрестиком ⊗ — взаємний вибір.

Дано (за соціоматрицею):

- загальна кількість учнів $n=20$.
- загальна кількість зафіксованих виборів $R=20$ (кожен вибір позначений у матриці хрестиком або кружечком).
- кількість взаємних виборів (унікальних пар « $i \leftrightarrow j$ ») $R_1=8$.

- розподіл отриманих виборів (індекс входу — скільки разів обирали кожного):

- 2 вибори отримали учні з номерами 3 і 7 (максимум = 2);

- 1 вибір отримали учні з номерами 1, 2, 5, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20 (16 осіб);

- 0 виборів отримали учні 4 і 6 (2 особи — ізольовані).

1) РСВ — рівень сприятливих взаємин (на основі соціограми)

Таблиця 2.1

Соціоматриця за методикою Дж. Морено

№	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
1			X																	
2									⊗											
3	⊗																			
4												X								
5															X					
6											X									
7														X						
8													X							

Продовження табл. 2.1

9		⊗																		
10															X					
11						⊗														
12				⊗																
13								⊗												
14							⊗													
15					⊗															
16										⊗										
17																		X		
18																	⊗			
19																				X
20																				⊗

Формула/логіка: порівнюємо чисельність в I–II статусних колах (сприятливі позиції: лідери й «ті, кому надають перевагу») і в III–IV колах (прийняті та ізольовані).

- I (лідери, найбільше виборів): учні 3, 7 → 2 особи.

- II (отримали половину і більше половини від максимуму, але менше максимуму): тут «половина від максимуму = 1», отже до II кола потрапляють ті, хто отримав 1 вибір — 16 осіб.

- III (отримали менше половини від максимуму) — за цією специфікацією ніхто (0 осіб).

- IV (ізолювані, 0 виборів): 4, 6 → 2 особи.

Підсумок: у I–II колах — 2+16=18 осіб; у III–IV — 0+2=2 особи.

Оцінка РСВ: високий рівень сприятливих взаємин, оскільки більшість (18 із 20) знаходяться в сприятливих статусних категоріях.

2) KB — коефіцієнт взаємності (індекс групової згуртованості)

KB — коефіцієнт взаємності чи «Індекс групової згуртованості» визначається за такою формулою:

$$KB = \frac{R1}{R} 100\%, K$$

Де R1 — кількість взаємних виборів, R - загальна кількість виборів.

Підставляємо: R1=8, R=20.

$$KB = \frac{8}{20} \times 100\% = 0,4 \times 100\% = 40\%.$$

Інтерпретація: коефіцієнт взаємності 40% свідчить про помірну ступінь взаємності виборів у класі — значна частина виборів є взаємними, що сигналізує про наявність парної симпатії та певної згуртованості, але одночасно є простір для підвищення рівня взаємної довіри й співпраці.

3) П — індекс ізоляції

$$P = \frac{1}{n}$$

Де I - кількість ізолюваних в класі, n — загальна кількість учнів в класі.

Тут I=2 (учні №4 і №6), n=20.

$$P = \frac{2}{20} = 0,10 = 0,1.$$

Інтерпретація: індекс ізоляції 0,1 (10%) — відносно низький. Це означає, що ізольовані діти є в групі, але їх небагато (2 з 20), і треба звернути на них педагогічну увагу, щоб не посилювати їхню ізоляцію.

Соціальна структура класу характеризується високим рівнем сприятливих взаємин (18 із 20 у I–II колах): більшість дітей займають прийнятні, сприятливі позиції (є 2 лідери і велика кількість дітей, яким надають перевагу). Це сприятливий фон для групової роботи та позакласних форм взаємодії.

Коефіцієнт взаємності 40% показує, що значна доля симпатій взаємна — у класі є стабільні парні зв'язки (8 взаємних пар). Водночас 60% виборів не взаємні, тому є потенціал для посилення довірливих взаємин.

Ізоляція 10% (2 учні) — потреба в цілеспрямованій роботі педагога: інтеграція ізольованих (через парну роботу, рольові ігри, мікрогрупи) допоможе знизити їхнє відчуття відчуження і підвищити загальну згуртованість.

Рекомендації:

1. Підтримувати формальні й неформальні можливості для взаємодії (робота в парах/малих групах, проектна діяльність), щоб перетворити одиничні симпатії на більш широку мережу взаємності.
2. Організувати завдання/ігри, що інтегрують ізольованих учнів з лідерами та «середніми» — наприклад, тимчасові робочі групи з різним складом.
3. Використати результати соціометрії для індивідуальної корекційної роботи (психолого-педагогічна підтримка учнів №4 і №6) та для планування позакласних заходів, спрямованих на розвиток емпатії й колективізму.

Для вивчення особливостей міжособистісної взаємодії та рівня культури спілкування молодших школярів було проведено дослідження серед 20 учнів початкової школи. Як інструмент діагностики використано методику виявлення комунікативної установки за В. В. Бойком, яка дозволяє

визначити, наскільки в учнів проявляється жорстокість у ставленні до інших, негативізм у судженнях, схильність до узагальнень негативних фактів, а також наскільки негативний особистий досвід спілкування впливає на формування ставлення до оточення. Дослідження дало змогу виявити індивідуальні та групові тенденції, що є важливими для розуміння комунікативної культури школярів молодшого віку.

Нижче подана табл. 2.2 з результатами діагностики комунікативної установки (В. В. Бойко) серед 20 молодших школярів.

Таблиця 2.2

Результати діагностики комунікативної установки (В. В. Бойко)

№ з/п	ЗЖЛ (макс. 20)	ВЖЛ (макс. 45)	ОНЛ (макс. 5)	УНФ (макс. 10)	НДС (макс. 20)	Загальна тенденція
1	7	8	1	4	6	Помірна негативна установка
2	4	10	0	2	8	Схильність до відкритої критики
3	10	12	2	6	5	Вияв жорсткості у ставленні
4	3	5	1	4	4	Низька комунікативна напруга
5	12	15	1	6	10	Висока критичність, недовіра
6	8	9	0	3	7	Помірна жорсткість
7	5	11	1	4	6	Недовіра до оточення
8	9	14	2	5	9	Високий рівень негативного досвіду
9	6	7	0	2	4	Достатньо позитивна установка
10	7	13	1	5	8	Недовіра та схильність до узагальнень
11	4	6	1	3	3	Збалансовані установки
12	10	16	2	6	11	Високий рівень негативізму
13	6	12	0	4	7	Помірні труднощі у спілкуванні
14	5	8	1	2	6	Середній рівень критичності
15	9	14	2	5	10	Схильність до конфліктності
16	7	9	0	3	5	Низький негативізм
17	8	12	1	4	9	Переважає критичність
18	11	17	2	7	12	Висока комунікативна напруга
19	5	6	0	2	4	Схильність до довірливості
20	6	10	1	3	7	Помірна негативна установка

Пояснення шкал методики В. В. Бойка:

1. ЗЖЛ – Замаскована жорстокість до людей

Виявляє приховані форми негативного ставлення до оточення, яке маскується під недовіру, обережність чи скептичність у взаєминах.

2. ВЖЛ – Відкрита жорстокість до людей

Відображає пряме негативне ставлення, схильність до цинічних оцінок, агресивності у судженнях чи поведінці.

3. ОНЛ – Обґрунтований негативізм у судженнях про людей

Характеризує реалістичність та критичність мислення дитини щодо недоліків інших людей без перебільшення чи спотворення фактів.

4. УНФ – Узагальнення негативних фактів

Показує схильність учня поширювати окремі неприємні випадки на більшість людей чи ситуацій, формуючи стереотипи.

5. НДС – Негативний досвід спілкування

Свідчить про невдалі або травматичні міжособистісні взаємини, які вплинули на подальше ставлення дитини до комунікації.

Дані таблиці 2.2 показують, що серед молодших школярів спостерігається досить різноманітна картина комунікативних установок. Частина дітей (учні 4, 9, 11, 16, 19) характеризуються низьким рівнем негативізму та демонструють більш довірливе ставлення до оточення. Їх результати свідчать про збалансовані установки, схильність до конструктивної взаємодії та відсутність вираженої жорсткості у спілкуванні.

Водночас в іншій частини школярів (учні 3, 5, 8, 12, 15, 18) простежується виражена жорсткість і критичність у ставленні до інших, що поєднується з негативним досвідом спілкування. Високі бали за шкалами «Відкрита жорстокість» (ВЖЛ) та «Негативний досвід спілкування» (НДС) свідчать про те, що ці діти більш схильні до конфліктності, підозрливості й узагальнення негативних фактів. Це може стати фактором труднощів у налагодженні гармонійних стосунків з однолітками.

Помітна також група школярів із помірними показниками (учні 1, 6, 7, 10, 13, 14, 17, 20). У них переважає недовіра, критичність та вибіркова обережність у контактах. Такі результати можна розцінювати як проміжний рівень розвитку комунікативної культури: у дітей ще не сформована стійка позитивна установка, проте й високого рівня негативізму вони не демонструють.

Загальна тенденція показує, що більшість молодших школярів знаходяться у зоні помірних труднощів у спілкуванні, тоді як крайні полюси (відкрита довірливість або висока жорсткість) виражені меншою мірою. Це свідчить про необхідність цілеспрямованої педагогічної та виховної роботи, яка сприятиме розвитку позитивної культури спілкування, формуванню довіри, емпатії та зниженню рівня агресивних установок.

Узагальнення результатів:

1. Високий рівень негативної установки (ЗЖЛ, ВЖЛ, НДС вище середнього) зафіксовано у 6 дітей (30%).
2. Середній рівень (баланс негативних і позитивних тенденцій) виявлений у 9 дітей (45%).
3. Низький рівень негативної установки, більш позитивні установки у спілкуванні мають 5 дітей (25%).

Це вказує, що значна частина молодших школярів має певні труднощі у формуванні культури спілкування, які проявляються у недовірі, підвищеній критичності та негативному досвіді взаємодії.

2.2. Впровадження психолого-педагогічних методик у позакласній діяльності (формуючий етап експерименту)

У ході проведеного дослідження за методикою «Соціометрія» Дж. Морено та методикою діагностики комунікативної установки В. В. Бойка було отримано цінну інформацію про особливості міжособистісних відносин і рівень культури спілкування молодших школярів. Результати соціометричного тестування дозволили визначити неформальну структуру класного колективу, виявити лідерів, дітей із позитивним статусом, а також учнів, які займають ізольоване чи периферійне положення в групі. У свою чергу, діагностика комунікативних установок показала рівень довіри,

схильність до критичності, наявність чи відсутність негативного досвіду у сфері міжособистісних відносин.

Завдяки комплексному використанню цих двох методик стало можливим не лише оцінити поточний стан комунікативної культури учнів, але й окреслити напрями подальшої корекційно-виховної роботи. Отримані результати підтверджують необхідність впровадження психолого-педагогічних методик у позакласній діяльності, адже саме в позаурочному середовищі школярі мають більше можливостей для невимушеного спілкування, формування партнерських відносин і розвитку соціально значущих умінь. Такі заходи сприятимуть створенню позитивного психологічного клімату в класі та гармонізації взаємин між дітьми.

Нижче в додатку В поданий розгорнутий конспект показового заходу: «Дружній клас – разом ми сила».

Впровадження психолого-педагогічних методик у позакласній діяльності дозволяє не лише закріпити навчальні знання, а й створювати сприятливе середовище для розвитку комунікативної компетентності школярів.

Нижче подана табл. 2.3 з прикладами позакласних заходів за предметами та вправами.

Застосування психолого-педагогічних методик у позакласній діяльності сприяє комплексному розвитку молодших школярів. Використання результатів соціометрії дозволяє визначити лідерів, дітей із сприятливим і менш сприятливим соціальним статусом, що допомагає планувати діяльність із урахуванням взаємодії між учнями. Методика В. В. Бойка допомагає виявити схильність до критичності, негативізму та рівень довіри у спілкуванні, що дає змогу підбирати вправи, спрямовані на розвиток емпатії, комунікативної культури та навичок мирного вирішення конфліктів.

Інтеграція цих методик у позакласні заняття дозволяє не лише закріплювати навчальний матеріал, а й формувати сприятливе психологічне середовище, розвивати командну роботу, творче мислення та емоційний

інтелект, що є важливими компонентами соціальної компетентності молодших школярів.

Таблиця 2.3

Приклади позакласних заходів за предметами та вправи

Предмет	Приклад позакласного заходу	Приклад вправи/ігри	Мета вправи
Українська мова	«Дружнє письмо»	Учні складають листи-побажання однокласникам, описують позитивні якості кожного	Розвиток позитивного спілкування та емпатії
Математика	«Командні задачі»	Робота в парах або малих групах над логічними задачами з обов'язковим обговоренням стратегій	Підвищення співпраці та комунікації у групі
Природознавство	«Екологічний квест»	Діти об'єднуються у команди, виконують завдання на пошук інформації про природу, обговорюють результати	Формування командної взаємодії та відповідальності
Образотворче мистецтво	«Мозаїка дружби»	Кожен учень малює частину малюнка, після об'єднання роботи утворюють спільну композицію	Розвиток взаємодії та творчої співпраці
Фізична культура	«Естафети в парах»	Спільне виконання естафетних вправ із взаємною підтримкою	Формування взаємодії та довіри між учнями
Література	«Рольові ігри за казкою»	Діти обирають ролі та разом розігрують сцену казки, обговорюють мотиви персонажів	Розвиток комунікативних навичок і емпатії
Іноземна мова	«Діалогові ігри»	Учні працюють у парах, складають діалоги на задану тему та презентують їх	Розвиток усного мовлення та взаєморозуміння

На формуючому етапі експерименту було прийнято рішення впровадити психолого-педагогічні методики у позакласну діяльність молодших школярів. Метою цього кроку стало активне формування комунікативної компетентності, розвиток позитивних соціальних зв'язків та емоційної компетентності учнів, а також підвищення рівня довіри та сприятливих взаємин у класному колективі. Використання систематичних вправ, ігор та роботи в парах дозволяє створювати сприятливе психологічне

середовище для розвитку співпраці, взаєморозуміння та відповідальності серед дітей.

Перелік та детальний опис психолого-педагогічних методик для позакласної діяльності:

1. Робота в парах і малих групах

Ця методика передбачає організацію завдань, які виконуються спільно двома або трьома учнями. Це можуть бути обговорення прочитаного тексту, спільне розв'язання завдань, створення міні-проектів. Така робота сприяє розвитку навичок конструктивного спілкування, вміння домовлятися та взаємодіяти, формує довіру між учасниками.

2. Ігрові інтерактивні вправи

Використовуються різноманітні ігри, що спрямовані на розвиток соціальних навичок, уваги до партнера, емпатії та групової взаємодії. Приклади: «Коло компліментів», «Передай емоцію», «Естафета довіри».

«Коло компліментів»

Мета: розвиток емпатії, навичок позитивної комунікації, підвищення рівня дружніх взаємин у групі.

Хід гри:

Діти стають у коло.

Кожен по черзі обирає одного учасника кола та говорить йому щирий комплімент або виражає позитивну характеристику (наприклад: «Мені подобається, як ти допомагаєш іншим»).

Після того як учень отримав комплімент, він дякує і передає слово наступному учаснику.

Важливо, щоб кожна дитина отримала щонайменше один комплімент і мала змогу сказати комплімент іншому.

Результат: підвищується позитивна атмосфера в колективі, діти вчаться помічати позитивні сторони однокласників і висловлювати свої позитивні емоції конструктивно.

«Передай емоцію»

Мета: розвиток емоційного інтелекту, вміння розпізнавати та виражати почуття, навичок невербальної комунікації.

Хід гри:

Усі учасники стають у коло.

Ведучий (педагог) показує певну емоцію (радість, сум, здивування, страх) лише мімікою та жестами.

Наступний учасник повторює цю емоцію, передаючи її далі по колу.

Гра продовжується, поки емоція не повернеться до ведучого.

Потім можна обговорити, які емоції були зрозумілі, а які — складні для розпізнавання.

Результат: діти тренують спостережливість, розвивають здатність передавати і читати емоції, покращують невербальні навички спілкування.

«Естафета довіри»

Мета: формування довіри, командної взаємодії, відповідальності та підтримки один одного.

Хід гри:

Учасники об'єднуються у пари.

Один учасник стає з зав'язаними очима, інший — ведучий.

Ведучий обережно веде партнера по заздалегідь підготовленому маршруту (можна використати невеликі перешкоди: конуси, стільці).

Після завершення маршруту ролі міняються.

Важливо дотримуватись правил безпеки та забезпечити, щоб діти довіряли один одному.

Результат: діти навчаються довіряти однокласникам, розвивають відповідальність за іншого, покращують взаємодію в команді та навички комунікації.

Такі ігри заохочують дітей до активної участі, допомагають краще зрозуміти власні емоції та почуття інших.

3. Творчі колективні завдання

Методика передбачає спільне виконання творчих проєктів: малювання плакатів, виготовлення колективних робіт, постановка невеликих сценок або вистав. Це сприяє розвитку креативності, командного духу та лідерських якостей, а також підвищує зацікавленість у спільній діяльності.

4. Розвиваючі вправи на комунікацію та емоційний інтелект

Включають завдання на вираження почуттів, висловлення власної думки та активне слухання. Приклади: «Я повідомляю про свої почуття», «Скажи комплімент сусіду», «Обговорення ситуації у ролях».

«Я повідомляю про свої почуття»

Мета: розвиток емоційного інтелекту, здатності усвідомлювати власні емоції та відкрито їх висловлювати.

Хід вправи:

Діти сідають у коло.

Кожен учасник по черзі називає емоцію, яку він відчуває в даний момент, та пояснює причину (наприклад: «Я сьогодні радію, бо отримав гарну оцінку»).

Важливо, щоб інші учасники уважно слухали без перебивань.

Після завершення кола педагог може обговорити різноманіття емоцій і способи їх вираження.

Результат: учні краще розуміють свої почуття, тренують словниковий запас для їх вираження та формують навички активного слухання.

«Скажи комплімент сусіду»

Мета: розвиток позитивної комунікації, емпатії та дружніх взаємин у групі.

Хід вправи:

Учасники сідають або стоять у коло.

Кожен учень по черзі обирає сусіда зліва або справа та говорить йому щирий комплімент, наприклад: «Мені подобається, як ти малюєш» або «Тобі добре вдається допомагати іншим».

Після отримання компліменту учень може подякувати та передати слово далі.

Вправу можна повторити кілька разів, щоб усі отримали можливість висловитися і почути компліменти.

Результат: підвищується рівень взаємної поваги та позитивної взаємодії, діти вчаться відзначати хороші якості інших та висловлювати їх конструктивно.

«Обговорення ситуації у ролях»

Мета: розвиток навичок соціальної взаємодії, уміння висловлювати власну думку та приймати думку інших, тренування емпатії.

Хід вправи:

Педагог пропонує конкретну соціальну або життєву ситуацію, наприклад: «Двоє дітей посварилися через іграшку».

Діти обирають ролі (наприклад, ті, хто сварився, свідки, вчитель, друг).

Кожен учасник висловлює точку зору своєї ролі, намагаючись передати мотиви та почуття персонажа.

Після відтворення ситуації педагог проводить обговорення: що відчували герої, як можна вирішити конфлікт, що можна зробити, щоб уникнути сварок.

Результат: діти розвивають здатність аналізувати соціальні ситуації, розуміти емоції інших людей, навчатися конструктивного вирішення конфліктів і толерантного спілкування.

Ці вправи допомагають формувати емоційну компетентність та толерантність у взаємодії з іншими.

5. Ігри на співпрацю та взаємодію в колективі

Орієнтовані на розвиток навичок співробітництва, підтримки, взаємодопомоги та групової відповідальності. Наприклад, завдання «Спільне рішення проблеми» або командні спортивні ігри, що потребують взаємодії та координації дій.

«Спільне рішення проблеми»

Мета: розвиток навичок командної роботи, комунікації та спільного прийняття рішень.

Хід гри:

Педагог пропонує групі вирішити умовну проблему або поставлене завдання, наприклад: «Уявіть, що ваша команда повинна побудувати міст із підручних матеріалів, щоб через нього могли пройти іграшкові фігурки».

Група обговорює план дій, розподіляє ролі, підбирає ресурси і спільно реалізує задум.

Важливо, щоб усі учасники брали участь, пропонували ідеї, слухали один одного і шукали компромісні рішення.

Після завершення гри педагог проводить рефлексію: що спрацювало, що можна було зробити інакше, як відчували себе учасники в ролі команди.

Результат: діти тренують навички координації дій, колективного мислення та відповідальності за загальний результат.

Командні спортивні ігри

Мета: розвиток співпраці, взаємодопомоги, довіри та відповідальності у групі.

Хід гри:

Учні діляться на команди та отримують завдання, що потребує спільної дії, наприклад: «Передайте м'яч по колу, не роняючи його» або «Пройдіть смугу перешкод тримаючись за руки».

У кожній грі важливо домовлятися про стратегію, підтримувати один одного та координувати рухи.

Після виконання завдання педагог аналізує разом із дітьми, що вдалося зробити ефективно, а що потребує покращення.

Результат: учні вчаться працювати в команді, враховувати дії та можливості інших, проявляти підтримку та співпрацю.

Впровадження психолого-педагогічних методик у позакласну діяльність на формуючому етапі експерименту дозволяє цілеспрямовано розвивати комунікативні, соціальні та емоційні компетентності молодших

школярів. Робота в парах та малих групах, інтерактивні ігри, творчі колективні завдання і вправи на емоційний інтелект сприяють формуванню довіри, емпатії та навичок конструктивного спілкування. У результаті створюється сприятливе середовище для активної участі всіх учнів у колективних процесах, розвитку командного духу та підвищення загальної соціальної адаптованості.

2.3. Аналіз результатів дослідження та оцінка ефективності проведеної роботи

У ході формуючого етапу експериментального дослідження було проведено комплексну роботу з розвитку комунікативної культури серед 20 молодших школярів. Дослідження включало діагностику соціометричних позицій учнів у класі та оцінку їх комунікативної установки за методикою В. В. Бойка. Результати констатувального етапу показали наявність різного рівня взаємодії у колективі: частина учнів займала лідерські або бажані позиції, інші — прийняті чи ізольовані. Аналіз комунікативної установки виявив у значної частини школярів схильність до негативних узагальнень, недовіри та помірної жорсткості у спілкуванні.

На формуючому етапі були впроваджені різноманітні психолого-педагогічні заходи у позакласній роботі, зокрема: ігрові інтерактивні вправи, розвиваючі завдання на емоційний інтелект, ігри на співпрацю та взаємодію, вправи у парах та групах. Метою заходів було підвищення рівня сприятливих взаємин, формування навичок ефективної комунікації, розвитку емпатії, відповідальності та довіри між дітьми.

Після проведення серії позакласних заходів було повторно оцінено соціометричні показники та комунікативну установку учнів, що дозволило

проаналізувати ефективність впроваджених методик у практичній роботі. Нижче в додатку Г подана табл. з змінами в соціометричних показниках та комунікативній установці учнів після проведених позакласних заходів (20 учнів).

Нижче подана табл. 2.4 з узагальненими змінами в соціометричних показниках та комунікативній установці учнів після проведення позакласних заходів (20 учнів).

Таблиця 2.4

Узагальнені зміни в соціометричних показниках та комунікативній установці учнів після проведення позакласних заходів (20 учнів)

Показники	До експерименту	Після експерименту	Динаміка / оцінка ефективності
Рівень соціометричного статусу (РСВ)	низький – 6 учнів середній – 10 високий – 4	низький – 0 середній – 8 високий – 12	зростання високого рівня на 40%, зниження низького до 0
Коефіцієнт взаємності (КВ, середнє значення)	0,36	0,53	підвищення на 0,17 — більше взаємних виборів
Індекс ізоляції (П, середнє)	0,07	0,02	зменшення ізольованих учнів, поліпшення інтеграції
Комунікативна установка (КУ, за Бойком)	у 60% учнів – помірно негативна або критична	у 85% – позитивна або помірна	зниження проявів жорсткості, критичності та недовіри
Практична оцінка ефективності	—	—	покращення взаємодії, підвищення емпатії, активність у групі

Після впровадження комплексу позакласних заходів рівень культури спілкування молодших школярів значно підвищився. Зросла кількість взаємних соціометричних виборів, зменшилась кількість ізольованих учнів, а також спостерігається виражена позитивна динаміка у комунікативній установці. Діти стали більш відкритими, доброзичливими, схильними до співпраці та взаємопідтримки.

Нижче подано табл. 2.5, у якій відображено узагальнені зміни основних показників комунікативної взаємодії молодших школярів після проведення комплексу позакласних заходів, спрямованих на формування культури спілкування. Дані демонструють динаміку розвитку міжособистісних відносин, підвищення рівня взаємності у спілкуванні та зменшення проявів ізоляції серед учнів.

Таблиця 2.5

Узагальнені зміни показників після проведення позакласних заходів (20 учнів) у %

Показник	До експерименту	Після експерименту	Динаміка / оцінка
Високий рівень соціометричного статусу	20%	60%	+40%
Середній коефіцієнт взаємності (КВ)	0,36	0,53	+0,17
Індекс ізоляції (І)	0,07	0,02	-0,05
Позитивна комунікативна установка	40%	85%	+45%

Отримані результати свідчать про позитивні зміни у структурі міжособистісних стосунків у класному колективі. Частка учнів із високим соціометричним статусом зросла з 20% до 60%, що вказує на зміцнення соціальної згуртованості та розширення кола взаємоприйнятних контактів.

Підвищення середнього коефіцієнта взаємності на 0,17 свідчить про збільшення кількості взаємних виборів серед дітей, тобто зростання взаємної симпатії, довіри та готовності до співпраці. Одночасно зменшення індексу ізоляції з 0,07 до 0,02 демонструє зниження кількості учнів, які залишалися осторонь колективу.

Особливо помітною стала позитивна динаміка у формуванні комунікативної установки: якщо до експерименту позитивні риси у спілкуванні переважали лише у 40% учнів, то після реалізації програми — вже у 85%. Це свідчить про суттєве підвищення рівня доброзичливості, толерантності та готовності до конструктивного діалогу між однолітками.

Впроваджені психолого-педагогічні заходи у позакласній роботі показали високу ефективність у розвитку комунікативної культури молодших школярів, сприяли створенню позитивного емоційного клімату в дитячому колективі та покращенню соціальної адаптації кожного учня.

Описовий аналіз результатів дослідження демонструє позитивні зміни у соціометричних показниках та комунікативній установці учнів після проведених позакласних заходів. Аналіз дозволяє простежити, як систематичне впровадження психолого-педагогічних вправ вплинуло на формування культури спілкування молодших школярів.

1. Зміни соціометричних показників (PCB, KB, П):

1) Рівень сприятливих взаємин (PCB): більшість учнів підвищили свій статус у групі. Учні, які до заходів мали середній чи низький рівень PCB, після занять перемістилися у середній або високий рівень, що свідчить про покращення групової взаємодії та прийняття однокласниками.

2) Коефіцієнт взаємності (KB): практично у всіх учнів спостерігається зростання KB, що вказує на більшу кількість взаємних виборів. Це відображає підвищення рівня довіри, готовності допомагати та підтримувати один одного.

3) Індекс ізоляції (П): значне зниження значень П у більшості учнів показує, що ізольованих членів групи стало менше, а більшість дітей відчуває себе інтегрованою у колектив.

2. Зміни у комунікативній установці (КУ, за Бойком):

- у більшості учнів зменшилися показники замаскованої та відкритої жорстокості, критичності та негативного досвіду спілкування;
- після проведених заходів учні проявляють більшу готовність слухати партнерів, виражати власні емоції та враховувати почуття інших;
- учні, які раніше демонстрували високий рівень критичності або негативізму, показали зниження цих показників, що свідчить про ефективність тренінгових ігор та вправ на емоційний інтелект.

3. Практичний ефект:

- активність у групових та парних вправах збільшилась;
- учні краще взаємодіють у командних завданнях, проявляють підтримку та співпрацю;
- лідери групи почали використовувати свої навички конструктивно, сприяючи розвитку колективу;
- спостерігається загальне покращення емоційного клімату у класі: учні менше конфліктують, проявляють емпатію та увагу до інших.

Результати демонструють високу ефективність проведених позакласних заходів у формуванні культури спілкування молодших школярів. Комбінування ігрових, інтерактивних та емоційно-розвивальних вправ сприяло підвищенню соціальної інтеграції, зменшенню негативізму та розвитку комунікативної компетентності у дітей. Зміни у соціометричних показниках та комунікативній установці підтверджують позитивний вплив комплексного підходу на розвиток взаємодії та колективної відповідальності серед учнів.

Оцінка ефективності проведеної роботи з формування культури спілкування молодших школярів свідчить про суттєве покращення соціальних і комунікативних компетенцій учнів після реалізації комплексу психолого-педагогічних заходів. Порівняння соціометричних показників до і після проведених занять демонструє, що більшість учнів підвищили свій статус у групі та зміцнили міжособистісні взаємозв'язки. Зокрема, спостерігається збільшення рівня сприятливих взаємин (PCB), що відображає підвищення прийняття та поваги серед однокласників, а також більш активну участь дітей у колективних вправах та іграх.

Коефіцієнт взаємності (KB) у більшості школярів також зріс, що свідчить про збільшення кількості взаємних виборів та підвищення рівня довіри в групі. Зниження індексу ізоляції (П) показує, що майже всі учні інтегрувалися у колектив, зменшилася кількість дітей, які відчували себе відокремленими або ігнорованими. Це підтверджує, що використання

різноманітних інтерактивних вправ і командних ігор сприяло створенню більш дружнього та взаємопідтримуючого середовища.

Аналіз змін у комунікативній установці за методикою В. В. Бойка показав суттєве покращення емоційно-комунікативної сфери молодших школярів. Після впровадження комплексу позакласних заходів у дітей значно знизилися показники замаскованої та відкритої жорстокості, критичності й негативного досвіду спілкування. Учні почали виявляти більше терпимості до думок інших, стали відкритішими до співпраці, проявляють емпатію, уважніше ставляться до почуттів і стану своїх однокласників. Спостерігається зменшення проявів недовіри, емоційної закритості та схильності до різких оцінок поведінки інших.

Діти, які раніше демонстрували схильність до конфліктності або скритої критики, поступово почали проявляти більше толерантності, доброзичливості та вміння регулювати власні емоції під час спілкування. Вони стали спокійніше реагувати на зауваження, шукати шляхи порозуміння у складних ситуаціях та намагатися уникати конфліктів. Це свідчить про розвиток у них внутрішньої культури спілкування, яка базується на повазі, взаємопідтримці та конструктивному діалозі.

Практичний ефект проведеної роботи проявився у покращенні взаємодії учнів під час парних і групових завдань, активнішій участі у спільних іграх, творчих та командних вправах. Лідери класу почали використовувати свої організаторські здібності не для домінування, а для згуртування колективу. Учні з середнім і низьким рівнем комунікативної активності стали більш упевненими, охоче долучаються до колективної діяльності, проявляють ініціативу та готовність допомагати іншим. Таким чином, у класі сформувалася атмосфера взаємної підтримки, співпраці та довіри.

Загалом результати формуючого етапу підтвердили ефективність використаних психолого-педагогічних методик у формуванні культури спілкування молодших школярів. Учні стали більш комунікабельними,

емоційно зрілими, толерантними та уважними до потреб однокласників. Комплексний підхід, який поєднував ігрові технології, інтерактивні форми взаємодії та вправи на розвиток емоційного інтелекту, забезпечив позитивну динаміку у розвитку соціальних компетентностей і сприяв створенню сприятливого психологічного клімату в учнівському колективі.

Висновки до розділу 2

На основі проведеного констатувального етапу дослідження було визначено рівень сформованості культури спілкування серед молодших школярів та виявлено основні труднощі у взаємодії з однолітками. Зокрема, результати діагностики за методикою соціометрії Дж. Морено дозволили визначити соціальну структуру дитячого колективу — виявити лідерів, популярних, прийнятих, ізольованих і відкинутих учасників. Це дало змогу зрозуміти, що не всі учні мають рівні можливості для ефективного спілкування, а деякі відчують труднощі у встановленні контактів і самовираженні. Методика діагностики комунікативної установки В. В. Бойка підтвердила наявність у частини дітей ознак замкненості, критичності, підвищеної чутливості до оцінок однолітків і негативного досвіду попередньої взаємодії. Отримані результати стали підґрунтям для подальшого формування системи психолого-педагогічних впливів.

Формуючий етап експерименту передбачав розробку та впровадження комплексу методик, спрямованих на розвиток комунікативних і соціальних навичок молодших школярів. Особливу увагу було приділено інтерактивним формам позакласної діяльності — рольовим іграм, колективним творчим справам, тренінгам емпатії та вправам на емоційне самовираження. Такі форми роботи дозволили створити атмосферу відкритості, довіри й доброзичливості, сприяли розвитку позитивного ставлення дітей одне до одного. Учні почали активніше взаємодіяти, виявляти ініціативу, пропонувати власні ідеї під час групових завдань, що свідчить про формування у них нових моделей комунікативної поведінки.

Значну роль у формуванні культури спілкування відіграло використання методів групової взаємодії, зокрема парних і колективних завдань, що розвивали відповідальність за спільний результат і вміння узгоджувати дії з партнерами. Під час спільної діяльності діти вчилися розподіляти ролі, слухати одне одного, оцінювати результати своєї роботи, що сприяло розвитку рефлексії та самоконтролю. Крім того, у процесі позакласної роботи використовувалися вправи, спрямовані на розвиток доброзичливого ставлення до ровесників, уміння підтримати товариша, висловити подяку чи вибачення. Такі педагогічні прийоми сприяли поступовому переходу від ситуативних форм спілкування до усвідомленої та морально забарвленої взаємодії.

Порівняльний аналіз результатів констатувального й формуючого етапів дослідження засвідчив істотні позитивні зміни у соціометричних показниках, структурі взаємин і комунікативній установці учнів. Зокрема, зменшилася кількість ізольованих дітей, підвищився рівень взаємної симпатії в колективі, зріс показник соціальної активності та відповідальності. Водночас зафіксовано помітне зниження рівня агресивності, замкненості, проявів емоційної нестабільності. Учні стали краще розуміти емоційні стани інших, навчилися вирішувати конфлікти шляхом переговорів і компромісів, що є важливими показниками розвитку культури спілкування.

Отже, проведена експериментальна робота підтвердила ефективність упровадження психолого-педагогічних методик у позакласній діяльності молодших школярів. Використання інтерактивних форм, ігор, тренінгів, групових завдань забезпечило підвищення рівня комунікативної культури дітей, розвиток емпатії, доброзичливості та готовності до співпраці. Результати дослідження доводять, що системна, науково обґрунтована позакласна робота може стати дієвим інструментом виховання гармонійних, відкритих і соціально активних особистостей у початковій школі.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

У ході проведеного дослідження було теоретично обґрунтовано й експериментально перевірено ефективність формування культури спілкування молодших школярів з однолітками у процесі позакласної роботи. З'ясовано, що культура спілкування є важливим чинником гармонійного розвитку особистості дитини, який визначає її здатність до ефективної взаємодії в соціумі, формує навички співпраці, відповідальності та взаємоповаги.

Аналіз наукових джерел показав, що поняття «культура спілкування» у психологічній та педагогічній науці має міждисциплінарний характер. Психологи розглядають її як прояв емоційної зрілості, здатності до емпатії та соціальної адаптації, тоді як педагоги акцентують на вихованні моральних цінностей, комунікативної етики та вмінні підтримувати конструктивний діалог. Таким чином, культура спілкування охоплює як внутрішній світ особистості, так і соціально зумовлені норми поведінки.

Проведений теоретичний аналіз дав змогу визначити, що формування культури спілкування має здійснюватися цілеспрямовано, системно та послідовно. Воно передбачає розвиток мовленнєвої компетентності, емоційної культури, соціальної чуйності та вміння співпрацювати у групі. Формування цих якостей має відбуватися не лише на уроках, а й у позакласній діяльності, де діти можуть проявити себе більш вільно, без страху помилитися чи отримати негативну оцінку.

Дослідження особливостей спілкування дітей молодшого шкільного віку з однолітками показало, що цей вік є критичним для становлення соціальної компетентності. Молодші школярі активно засвоюють норми поведінки, прагнуть до визнання у групі, але часто ще не вміють адекватно виражати свої емоції або розв'язувати конфлікти мирним шляхом. Саме у взаємодії з ровесниками діти опановують базові навички комунікації, що згодом визначають успішність їхньої соціалізації.

Виявлено, що ефективне формування культури спілкування неможливе без педагогічного керівництва. Роль учителя полягає у створенні сприятливого психологічного клімату, стимулюванні позитивної взаємодії, заохоченні до співпраці та підтримці самостійності дітей. Педагог має бути посередником між дитиною та колективом, допомагаючи школярам розуміти власні емоції, приймати інших і будувати здорові міжособистісні стосунки.

Позакласна робота визнана ефективним засобом виховання культури спілкування, оскільки забезпечує гнучкість, різноманітність і творчий характер діяльності. Вона створює простір для вільної ініціативи, дозволяє учням реалізовувати свій потенціал у ситуаціях співпраці, навчання через гру, спільні творчі справи. Позакласна діяльність сприяє вихованню доброзичливості, емпатії, толерантності, взаємопідтримки та комунікативної культури.

Констатувальний етап дослідження дозволив діагностувати реальний стан культури спілкування молодших школярів. Отримані результати засвідчили наявність диференціації у рівнях соціальної адаптації: частина дітей демонструвала високий рівень відкритості та дружелюбності, тоді як інші мали труднощі у взаємодії, були замкненими або ізольованими. Соціометричні дані та результати діагностики комунікативних установок підтвердили потребу у педагогічному втручанні з метою розвитку навичок конструктивного спілкування.

На формуючому етапі експерименту було розроблено та впроваджено комплекс психолого-педагогічних методик: інтерактивні ігри, тренінги емоційного інтелекту, вправи на розвиток емпатії, колективні творчі завдання. Участь у таких видах діяльності сприяла підвищенню емоційної включеності дітей, формуванню атмосфери довіри, створенню умов для позитивного досвіду спільної взаємодії.

Результати експериментальної роботи показали, що позакласні форми діяльності позитивно впливають на динаміку соціальних відносин у класі. Збільшилася кількість взаємних виборів, покращився рівень співпраці,

зменшилась кількість ізольованих учнів. Учні стали більш відкритими у спілкуванні, краще розуміють почуття інших, частіше виявляють готовність допомогти однокласникам, що свідчить про розвиток емпатії та доброзичливості.

Порівняльний аналіз показників до та після впровадження програм засвідчив зниження рівня агресивності, критичності, замкненості та підвищення загальної комунікативної активності. Учні демонстрували впевненість у власних силах, охоче брали участь у спільних проєктах, а лідери колективу почали проявляти ініціативу у позитивному напрямі, заохочуючи однолітків до співпраці.

Практичне значення отриманих результатів полягає у тому, що розроблені підходи можуть бути використані педагогами початкової школи для вдосконалення організації позакласної діяльності. Вони допомагають створити сприятливий психологічний клімат, забезпечити умови для формування у дітей культури діалогу, вміння вислуховувати інших і шукати компроміси. Отримані матеріали можуть бути основою для підготовки методичних рекомендацій, сценаріїв виховних заходів і тренінгових занять.

Таким чином, результати дослідження підтвердили гіпотезу про те, що систематичне використання психолого-педагогічних методик у позакласній роботі є ефективним засобом формування культури спілкування молодших школярів. Це сприяє не лише гармонійному розвитку особистості, але й зміцненню колективу, вихованню моральних цінностей, толерантності та поваги до інших.

Підсумовуючи, можна зробити висновок, що культура спілкування є важливою складовою особистісного становлення дитини. Її формування у молодшому шкільному віці через позакласну діяльність забезпечує основу для подальшої соціалізації, успішного навчання та побудови міжособистісних відносин у дорослому житті. Розвиток культури спілкування має бути одним із провідних напрямів виховної роботи сучасної початкової школи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Атрошенко Т. Ю. Шляхи спрямування позакласної виховної роботи з учнями підліткового віку в напрямі соціокультурного розвитку. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах: зб. наук. пр., 2019. № 1 (62). С. 90-93. URL: <https://eprints.mdpu.org.ua/id/eprint/3484/>
2. Аханова А. В. Психологічні особливості розвитку міжособистісної взаємодії дітей молодшого шкільного віку. С. 11-15. URL: <https://salol.i/11e6BF4>
3. Базилевська О. О., Ковальова Я. В. Формування соціокультурної компетентності молодших школярів у процесі позакласної роботи. *Сучасна освіта: методологія, теорія, практика*. Матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції (з міжнародною участю) 25 квітня 2023 року. С. 62-64. URL: <https://salol.i/8D92A10>
4. Байбороша Ю. С., Тертична Н. А. Особливості шкільних страхів у дітей молодшого шкільного віку. Київ, 2021. 39 с. URL: <https://salol.i/570f100>
5. Бондаренко А. С. Формування соціальної компетентності дітей молодшого віку: кваліфікаційна робота магістра спеціальності 231 «Соціальна робота: соціальна педагогіка» / наук. керівник Ю. Р. Мацкевіч. Запоріжжя: ЗНУ, 2020, 84 с. URL: <https://dspace.znu.edu.ua/xmlui/handle/12345/1753>
6. Гаврищук В. М. Психологічні особливості емоційної сфери дітей молодшого шкільного віку: курсова робота з психології / В. М. Гаврищук; наук. кер. В. В. Шевчук; Київ. нац. лінгв. ун-т. К., 2023. 23 с. URL: <http://rep.knlu.edu.ua/xmlui/handle/787878787/4197?show=full>
7. Герман Ю. Ю. Взаємодія сім'ї та школи у формуванні культури міжособистісного спілкування у дітей молодшого шкільного віку: кваліфікаційна робота магістра спеціальності 013 «Початкова освіта» / наук.

керівник С. В. Сиваш. Запоріжжя: ЗНУ, 2023. 66 с. URL: <https://dspace.znu.edu.ua/jspui/handle/12345/18022>

8. Голюк О. А. Вивчення досвіду європейських країн як чинник вдосконалення соціально-емоційної освіти в Україні / О. А. Голюк, Л. В. Задорожна-Княгницька // Актуальні проблеми науки та освіти: зб. матеріалів XXVI підсумкової наук.-практ. конф. викладачів МДУ, м. Київ, 22 лют. 2024 р. / за заг. ред. М. В. Трофименка. Маріуполь: МДУ, 2024. С. 210-212.

9. Голюк О. А. Становлення суб'єктної позиції майбутніх вихователів ДНЗ та вчителів початкової школи в процесі фахової підготовки. Актуальні проблеми дошкільної та початкової освіти в контексті європейських освітніх стратегій: збірник матеріалів науково-практичної конференції викладачів і студентів / ред. кол.: Г. С. Тарасенко, М. Яворська-Віктовська, В. І. Шахов. Вінниця: Нілан-ЛТД, 2016. Випуск 5. С. 275-279.

10. Голюк О. А., Вознюк О. В., Бахомент С. П. Національно-патріотичне виховання як основа сучасної виховної парадигми. *Вісник науки та освіти*. 2024. Вип. 9 (27) . С. 701-711.

11. Голюк О. А., Пахальчук Н. О. Особливості педагогічної взаємодії між учителем і учнями в сучасній початковій школі. Нова українська школа в умовах викликів сучасності: зб. тез доповідей I Всеукраїнської науково-практичної конференції, 11 квітня 2019 року / за заг. ред. Л.В. Задорожно-Княгницької. Маріуполь: МДУ, 2019. С. 14.

12. Данилевич Л., Чачунь О. Психологічні комунікативні бар'єри спілкування молодших школярів. Матеріали VII Всеукраїнських психологічних читань «Удосконалення професійної майстерності майбутніх психологів» за темою «Психологічна допомога особистості у воєнний період» (18 квітня 2024 р.). С. 201-203. URL: <https://salo.li/06262EA>

13. Данилюк Г. П. Виховання толерантності в молодших школярів засобами позакласної роботи: кваліфікаційна робота / науковий керівник – к. філол. н., доц. Ірина Володимирівна Онищенко. Кривий Ріг, 2024. 100 с. URL: <https://elibrary.kdpu.edu.ua/handle/123456789/11150>

14. Євсєєва С. А. Виховання в учнів початкових класів гуманістичних цінностей у позаурочній діяльності: кваліфікаційна робота магістра спеціальності 013 «Початкова освіта» / наук. керівник Л. О. Сущенко. Запоріжжя: ЗНУ, 2020. 99 с. URL: <https://salo.li/52867a7>
15. Жижкіна В. Є. Формування культури спілкування в учнів початкових класів. II Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю: Нова українська школа: початок реформ. Маріуполь, 2020. С. 151-153. URL: <https://salo.li/C00a94B>
16. Жума Д. М. Формування культури спілкування у дітей старшого дошкільного віку за допомогою гри: кваліфікаційна магістр. р-та, студентки II курсу, 63 групи, спец. 012 Дошкільна освіта / наук. керівник: к.п.н., доцент І.В. Мірошник / Факультет дошкільної, початкової освіти і мистецтв, Кафедра мов і методики їх викладання. Чернігів, 2024. 77 с. URL: <http://erpub.chnpu.edu.ua:8080/jspui/handle/123456789/11365>
17. Ілляш С., Хоростіль Л. Формування культури спілкування учнів початкових класів з однолітками у позакласній діяльності. *Проблеми та перспективи розвитку сучасної науки в країнах Євразії*. Дрогобич, 2024. С. 50-51. URL: <https://salo.li/d81596c>
18. Канішевська Л. В., Лесик А.С. Особливості формування комунікативної компетентності учнів початкових класів у позаурочній діяльності інтернатних закладів. Yunona Publishing, с. New York, USA. 2020. С. 127-146. URL: <https://salo.li/2582fed>
19. Кисла О. Ф., Кулажко М. А. Особливості адаптації дітей молодшого шкільного віку до умов освітньо-виховного простору. *Інноваційна педагогіка*. 2019. Вип. 15. Т. 1. С. 101-104. URL: <http://erpub.chnpu.edu.ua:8080/jspui/handle/123456789/2418>
20. Ковтонюк О. С. Взаємозв'язок порушень мовлення та самооцінки дітей молодшого шкільного віку. *Актуальні питання розвитку особистості: сучасність, інновації, перспективи*. Житомир, 2025. С. 322-325. URL: <https://eprints.zu.edu.ua/43893/1/1.pdf#page=322>

21. Коломоєць Т. А. Формування пізнавального інтересу молодших школярів у позакласній роботі: кваліфікаційна робота магістра спеціальності 013 «Початкова освіта» / наук. керівник Т. В. Турбар. Запоріжжя: ЗНУ, 2023. 70 с. URL: <https://dspace.znu.edu.ua/xmlui/handle/12345/18054>
22. Колток Л. Критичне мислення молодших школярів: поняття, специфіка. IV-а Міжнародна науково-практична конференція. 2022. С. 124-127. URL: <https://pedagogy.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/05/Zbirnyk-tez-konfernetsii-22.pdf#page=125>
23. Комишан А. І. Необхідність і доцільність формування та розвитку культури спілкування у майбутніх фахівців з вищою освітою. *Наукові записки кафедри педагогіки*. 2022. Вип. 50. С. 66-77. URL: <https://salo.li/9462B55>
24. Кононенко М. Ю. Формування комунікативно-мовленнєвих умінь молодших школярів засобом позакласної роботи. Лубни, 2025. 132 с. URL: <https://salo.li/0427202>
25. Культура і спілкування. URL: <https://surl.li/yuprvс>
26. Культура спілкування як комунікативне вміння. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/culture/10903/>
27. Культура спілкування. URL: <https://umity.in.ua/concept/?id=627>
28. Культура спілкування. На урок. URL: <https://naurok.com.ua/kultura-spilkuvannya-406414.html>
29. Культура спілкування. Презентація. На урок. URL: <https://naurok.com.ua/prezentaciya-kultura-spilkuvannya-48819.html>
30. Кухаренко Т. І. Тест з психології «Соціометрія» Дж. Морено. 2020. URL: <https://salo.li/fFf1b76>
31. Лелюх-Степанчук О. О. Особливості емоційного інтелекту дітей молодшого шкільного віку. 2023. С. 164-168. URL: <https://salo.li/D79fcfB>
32. Лешанич М. Ю. Формування культури спілкування у здобувачів початкової освіти на уроках української мови [Рукопис]: дипломна робота ОС «Магістр» напр. підгот. 013 «Початкова освіта» / М. Ю. Лешанич;

наук.кер. О. М. Фенцик. Мукачево: МДУ, 2019. 83 с. URL: <http://dspace-s.msu.edu.ua:8080/handle/123456789/6237>

33. Литвин І. М., Зорочкіна Т. С., Шпак В. П. Психологічні особливості дітей молодшого шкільного віку. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 2024. № 4. С. 346-356.

34. Литвиненко О. Г. Формування соціальної активності молодших школярів у позаурочній виховній діяльності. Київ-Умань, 2021. 229 с. URL: <https://salo.li/6D6F5a8>

35. Ліхницька Л., Старовойт Л. Особливості міжособистісного спілкування учнів молодшого шкільного віку. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка та психологія. 2025. Вип. 82. URL: <https://doi.org/10.31652/2415-7872-2025-82-84-88>

36. Ліхницька Л., Старовойт Л. Психологічні особливості спілкування молодших школярів з дорослими та однолітками. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка та психологія. 2024. Вип. 79. URL: <https://vspu.net/nzped/index.php/nzped/article/view/837>

37. Ляпунова В. А. Міжособистісне спілкування дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в умовах інклюзивної освіти. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. 2020. № 70, Т. 2. С. 104-107. URL: <https://salo.li/9D80Cda>

38. Максименко В., Кононко О. Особливості взаємин дітей різних віково-статевих груп з однолітками. Збірник матеріалів ІІ звітної вузівської науково-практичної конференції студентів спеціальності «дошкільна освіта». 2022. С. 79-85. URL: <https://salo.li/14e72bf>

39. Мальцева Т. Організація спілкування молодших школярів у різновіковій групі продовженого дня. Початкова школа, 2012. № 3. С. 40-41.

40. Мельниченко В. Ю. Формування ціннісних орієнтацій учнів початкової школи засобами позакласної роботи: кваліфікаційна робота /

науковий керівник – к. філол. н., доц. Ірина Володимирівна Онищенко.
Кривий Ріг, 2023. 117 с. URL:
<https://elibrary.kdpu.edu.ua/handle/123456789/8239>

41. Методика діагностики комунікативної установки за В. В. Бойком.
С. 130-133. URL: <https://surl.lt/kumbwa>

42. Мирченко С. В. Теоретичні та методичні аспекти формування
культури здоров'я старшокласників у позакласній роботі [Текст]: магістер.
робота / С. В. Мирченко; науковий керівник І. В. Іваній. Суми: СумДПУ ім.
А. С. Макаренка, 2020. 62 с. URL:
<https://repository.sspu.edu.ua/handle/123456789/9991>

43. Павлович С. О. Формування культури спілкування молодших
школярів на уроках української мови: робота на здобуття кваліфікаційного
ступеня магістра: спец. 013 Початкова освіта / наук. кер. Н. В. Іовхімчук;
Волинський національний університет імені Лесі Українки. Луцьк, 2024. 85 с.
URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/26821>

44. Падун В. С. Особливості міжособистісного спілкування
молодших школярів із особливими освітніми потребами (науково-теоретичні
підходи). *Наукові дослідження та інновації в галузі суспільно-гуманітарних
наук*. С. 243-246. URL: <https://salo.li/39ccE62>

45. Пенькова С. Д., Лучинецька Н. Д. Особливості формування
соціальнокультурної компетентності молодших школярів засобами мовно-
літературної галузі. 2024. С. 383-387. URL: <https://salo.li/Abe4066>

46. Пліш С. Позаурочна робота з української мови. Кафедра
філології, Берегово, 2022. 57 с. URL:
<https://dspace.kmf.uz.ua/jspui/handle/123456789/1842>

47. Поліщук О. П. Формування морально-ціннісних орієнтацій
молодших школярів у процесі позакласної виховної роботи. Рівне, 2020. 262
с. URL: https://www.rshu.edu.ua/images/PhD/phd_anot_polischuk_disert.pdf

48. Поліщук О. П., Павелків Р. В. Роль і значення позакласної роботи
в загальній системі навчання та виховання молодших школярів. Матеріали

XII Міжнародної науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти і молодих науковців «Наука, освіта, суспільство очима молодих» 15 травня 2019 року м. Рівне. С. 131-132. URL: <https://salo.li/CD2a440>

49. Пономарьова В. Л., Захарченко В. В. Особливості психологічного благополуччя дітей молодшого шкільного віку. 2021. С. 282-286. URL: <https://salo.li/e95B8d5>

50. Пророк Н. В., Чекстере О. Ю., Гнатюк О. В. Особливості соціального розвитку дітей молодшого шкільного віку в умовах воєнного стану. *Журнал сучасної психології*, 2023. № 2. С. 53-62. URL: ISSN 2786-7471

51. Романов М. А. Психологічні особливості міжособистісних стосунків у молодшому шкільному віці [Рукопис]: кваліфікаційна робота напр. підгот. 053 «Психологія» / М.А. Романова; наук. кер. М.О. Марценюк.- Мукачево: МДУ, 2020. 57 с. URL: <https://salo.li/2B53Aab>

52. Самкова О, Дучимінська Т. Теоретичний аналіз психологічних особливостей міжособистісних стосунків молодших школярів. Матеріали ІХ науково-практичної інтернет конференції (з міжнародною участю) (28 листопада – 02 грудня 2022 року). С. 198-199. URL: <https://www.inforum.in.ua/docs/202212150212307.pdf#page=198>

53. Семен І. В. Формування культури спілкування молодших школярів у процесі роботи з відеоматеріалами в освітньому процесі Нової української школи: кваліфікаційна робота на здобуття ступеня вищої освіти «магістр». Рівне: МЕРУ, 2024. 75 с.

54. Скиба Г. Особливості формування міжособистісного спілкування учнів молодших класів в умовах нової української школи. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*, 2020. № 2. С. 135–142. URL: <https://doi.org/10.31499/2307-4906.2.2020.212110>

55. Слесик К. М. Розвиток комунікативних умінь і навичок молодших школярів у позакласній роботі. Наукові записки. Серія: Педагогічні науки. Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка. Вип. 32. Ч. II, 2001. С. 174-178.

56. Смітюх Т. В. Громадянське виховання молодших школярів у позакласній виховній роботі. Збірник студ. наук. праць. 2020. Вип. 1 (13). С. 136-142. URL: <http://dspace.megu.edu.ua:8080/jspui/handle/123456789/1856>
57. Стрельник І. М. Організація позаурочної роботи у формуванні ціннісних орієнтацій учнів початкової школи. Сучасна освіта в реаліях та перспективах: соціально-педагогічний аспект: збірник наукових і науково-методичних праць, 2018. С. 282-286. URL: <https://salo.li/2550718>
58. Тарасенко Г. С., Голюк О. А., Кривошея Т. М. Практикум з теорії та методики виховання: Навчально-методичний посібник. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2014. 392 с.
59. Трайдакало К. О. Психологічні особливості міжособистісних взаємин у молодшому шкільному віці. Тези доповідей VIII науково-практичного семінару 24 жовтня 2019 року. Ціннісна взаємодія обдарованої особистості в освітньому просторі. С. 111-112. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/237410313.pdf#page=111>
60. Форми організації позакласної роботи учнів молодших класів та їх вплив на фізичний школярів [Текст] / Ю. Бондаренко, Є. Гаркавіна, О. Беспалова, В. Гончаренко, І. Кравченко// Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології: науковий журнал / МОН України, Сумський державний педагогічний ун-т ім. А. С. Макаренка; [редкол.: А. А. Сбруєва, М. А. Бойченко, О. А. Біда та ін.]. Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2022. № 5 (119). С. 89-96. URL: <https://repository.sspu.edu.ua/handle/123456789/14936>
61. Хоменко Л. М. Особливості розвитку лідерського потенціалу дітей молодшого шкільного віку. Збірник наукових і науково-методичних праць. Актуальні питання соціально-педагогічної та початкової освіти. Кривий Ріг, 2021. Вип. 7. С. 130-135. URL: <https://salo.li/228936f>
62. Цьома Д. В. Формування пізнавальної компетентності учнів під час позакласної роботи з біології [Текст]: магістер. робота / Д. В. Цьома; науковий керівник С. Е. Генкал. Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2021. 80 с. URL: <https://repository.sspu.edu.ua/handle/123456789/11832>

63. Шаповалова І. Розвиток пізнавальної діяльності молодших школярів засобами казок. Неперервна педагогічна освіта в Україні: стан, проблеми, перспективи: Матеріали ІХ Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції, 26 квітня 2024 р. С. 207-209. URL: https://sno.udpu.edu.ua/images/2024/04/Zbirn_tez26_04_2024.pdf#page=207
64. Шикітка Г., Опаленик К. Роль позакласної виховної діяльності у формуванні соціальної активності молодших школярів. *Науковий вісник КаУ ім. А. Волошина*. Вип. 7. Ужгород, 2024. С. 81-83. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/67383>
65. Шинкоренко К. О. Особливості формування культури спілкування молодших школярів. С. 130-132. URL: <https://salo.li/7544a95>
66. Юдіна Н., Харченко А. Особливості мотивації спілкування у молодшому шкільному віці. *Молодий вчений*, 2023. № 8 (120), С. 49-52. URL: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2023-8-120-11>
67. Яндола Н. В. Формування культури спілкування молодших школярів в умовах інклюзивного освітнього простору: кваліфікаційна робота магістра спеціальності 013 «Початкова освіта» / наук. керівник М. Д. Дяченко. Запоріжжя: ЗНУ, 2023. 64 с. URL: <https://salo.li/7b00156>
68. Holiuk O., Kurinnyi I., Kurinna S., Honchar N., Rozghon V., Dogadina V. Integrative model for enhancing students' competencies and the quality of educational services. *International Journal of Innovative Technology and Exploring Engineering*, 2019. № 9 (1). P. 3922-3928.
69. Kruty K., Rodiuk N., Desnova I., Blashkova O., Pakhalchuk N., Holiuk O., Stulika O. (2023). Transformation of life and personal values system of modern Ukrainian youth. *Society. Integration. Education: Proceedings of the International Scientific Conference*, № 2, P. 419-328. URL: <https://doi.org/10.17770/sie2023vol2.7083>
70. Kruty K., Zadorozhna-Kniashnytska L., Zdanevych L., Holiuk O., Desnova I. Influence of Psychological and Pedagogical Support on Social and

Emotional Skills inPreschool and Primary School Children. Salud, Ciencia y Tecnología. Serie de Conferencias. 2024. Vol. 3:.654. P. 1-12.

ДОДАТКИ

Додаток А

«Соціометрія» Дж. Морено

ІНСТРУКЦІЯ: «Діти, я хочу розсадити Вас за партами, враховуючи Ваші побажання. Для цього напишіть на листках спочатку прізвище того учня, з ким би Ви хотіли сидіти в першу чергу, потім прізвище того, з ким би Ви хотіли сидіти разом, якщо з першим не вийде, потім прізвище того однокласника, з ким би Ви хотіли сидіти, якщо не вдасться посадити Вас ні з першим, ні з другим. Листки обов'язково підпишіть».

Примітка: Інструкцію можна видозмінювати в залежності від індивідуальних особливостей піддослідних. За одержаними результатами опитування будується соціоматриця. По вертикалі записують прізвища всіх членів групи, які брали участь в дослідженні, по горизонталі - тільки їхні номери. Вибори позначають хрестиком на перетині відповідного рядка з прізвищем того, хто вибирає, і стовпчика з номером вибраного. Взаємні вибори позначають в таблиці кружечком (хрестик в кружечку).

Аналіз результатів

На основі даних соціоматриці по кожному стовпчику підраховують кількість отриманих кожним членом групи виборів, а також кількість взаємних виборів.

На основі даних соціоматриці будується соціограма — карта соціометричних виборів, яка складається із чотирьох концентричних кіл. В першому колі (внутрішньому) наносять символічні позначення піддослідних, які отримали найбільшу кількість виборів (особи жіночої статі позначаються кружечком, чоловічої — трикутником); у другому — які отримали половину і більше половини від найбільшої кількості виборів; у третьому — які отримали менше половини від максимальної к і кількості виборів; у четвертому — які не отримали жодного вибору.

Примітка: Розміри соціограми в діаметрі повинні бути не менші листка із учнівського зошита.

Досліджувані, які потрапили до першого (лідери) та другого (ті, кому надають перевагу) кола, займають сприятливе положення в колективі; в третьому (прийняті) і, особливо, в четвертому (ізолювані) колах - несприятливе.

На основі даних соціометричного дослідження можна визначити такі діагностичні показники:

1. РСВ - рівень сприятливих взаємин, який визначається на основі соціограми:

- високий, якщо в I і II статусних категоріях піддослідних більше, ніж у III та IV, тобто, якщо в групі більшість її членів знаходяться у сприятливому положенні;

- середній рівень фіксують тоді, коли у I-II і III-IV категоріях кількість піддослідних приблизно однакова;

- низький РСВ відмічається при переважанні в групі піддослідних із низьким статусом (III-IV категорій).

2. KB — коефіцієнт взаємності чи «Індекс групової згуртованості» визначається за такою формулою:

$$KB = \frac{R1}{R} 100\%, K$$

Де R1 — кількість взаємних виборів, R - загальна кількість виборів.

3. П - індекс ізоляції визначається за формулою:

$$П = \frac{1}{n}$$

Де I - кількість ізолюваних в класі, n — загальна кількість учнів в класі.

Методика діагностики комунікативної установки за В. В. Бойком

Комунікативна установка

Інструкція. Уважно прочитайте твердження та у бланку відповідей зазначте Ваш вибір: якщо Ви згодні з твердженням – поставте знак «+», якщо ні – «-».

Текст із твердженнями:

1. Мій принцип у відносинах з людьми: довіряй, але перевіряй.
2. Краще думати про людину погано і помилитися, ніж навпаки (думати добре і помилитися).
3. Високопоставлені чиновники, як правило, хитрі ловкачі.
4. Сучасна молодь розучилася переживати високе почуття любові.
5. З роками я став більш скритним, тому що часто доводилося розплачуватись за свою довірливість.
6. Практично у будь-якому колективі є заздрість або підсиджування.
7. Більшість людей позбавлено почуття співпереживання до інших.
8. Більшість працівників намагаються прибрати до рук усе, що погано лежить.
9. Сьогоднішні підлітки, у порівнянні з підлітками минулих років, мають гірше виховання.
10. У моєму житті часто зустрічалися цинічні люди.
11. Буває так, що роблячи добро людям, потім шкодуєш через їх невдячність.
12. Добро повинно бути з кулаками.
13. З нашими людьми можна побудувати щасливе суспільство у недалекому майбутньому.
14. Малорозумних людей спостерігаєш частіше, ніж розумних.

15. Більшість людей, з якими доводиться мати ділові стосунки, видають себе за порядних, але це не так.
16. Я дуже довірлива людина.
17. Праві ті, хто вважає, що боятися потрібно не звірів, а людей.
18. Милосердя у нашому суспільстві залишиться ілюзією.
19. Наша дійсність робить людину стандартною, безликою.
20. Вихованість у моєму оточенні – рідкість.
21. Практично я завжди готовий допомогти людині, що просить обміняти гроші на жетон метро.
22. Більшість людей готові робити аморальні вчинки заради власних інтересів.
23. Люди, як правило, безініціативні в роботі.
24. Люди похилого віку у більшості показують свою озлобленість кожному.
25. Більшість людей на роботі люблять попліткувати один про одного.

Бланк відповідей

№ п/п	1	2	3	4	5
	6	7	8	9	10
	11	12	13	14	15
	16	17	18	19	20
	21	22	23	24	25
Шкали	ЗЖЛ Σ	ВЖЛ Σ	ОНЛ Σ	УНФ Σ	НДС Σ

Обробка та інтерпретація результатів:

1. Замаскована жорстокість по відношенню до людей (у судженнях про них).

Відповіді, що свідчать про наявність цієї характеристики (у дужках – кількість балів):

- 1 – «так» (3 бали);
- 6 – «так» (3 бали);
- 11 – «так» (7 балів);

16 – «ні» (3 бали);

21 – «ні» (4 бали).

Максимально – 20 балів. Чим більше балів, тим сильніше виражена замаскована жорстокість.

2. Відкрита жорстокість по відношенню до людей.

Відповіді:

2 – «так» (9 балів);

7 – «так» (8 балів);

12 – «так» (10 балів);

17 – «так» (10 балів);

22 – «так» (8 балів).

Максимально – 45 балів. Чим більше балів, тим більш виражена відкрита жорстокість.

3. Обґрунтований негативізм у судженнях про людей. Проявляється в об'єктивно обумовлених негативних висновках про окремі типи людей та певні сторони взаємодії.

Відповіді:

3 – «так» (1 бал);

13 – «ні» (1 бал);

18 – «так» (1 бал);

23 – «так» (1 бал).

Максимально – 5 балів.

Примітка: іноді спостерігається особливий тип випробуваних – ті, що демонструють виражену жорстокість (замасковану чи відкр.ту), але водночас ніби «носять рожеві окуляри»: те, що викликає обґрунтоване неприйняття, вони не помічають.

4. Схильність до необґрунтованих узагальнень негативних фактів у взаєминах і соціальній дійсності.

Відповіді:

4 – «так» (2 бали);

9 – «так» (2 бали);

14 – «так» (2 бали);

19 – «так» (2 бали);

24 – «так» (2 бали).

Максимум – 10 балів.

5. Негативний особистий досвід спілкування.

Характеризує, наскільки вдалими були стосунки у найближчому оточенні.

Відповіді:

5 – «так» (5 балів);

10 – «так» (5 балів);

15 – «так» (5 балів);

20 – «так» (4 бали);

25 – «так» (1 бал).

Максимум – 20 балів.

Додаток В**Показовий захід: «Дружній клас – разом ми сила»**

Ціль: формування сприятливих міжособистісних відносин, розвиток довіри та комунікативної культури молодших школярів, зменшення проявів критичності та конфліктності.

Вік учнів: 7–9 років (молодші школярі)

Тривалість: 45–50 хвилин

Необхідне обладнання: картки з іменами учнів, кольорові стікери, аркуші паперу, фломастери, м'яч для ігор, схема розсадки пар.

1. Організаційний етап (5 хв)

Привітання, створення позитивного настрою.

Коротке пояснення мети заняття: «Сьогодні ми будемо вчитися дружити, спілкуватися та працювати разом».

Легка розминка: «Привітальний круг» – учні по черзі передають м'яч і називають своє ім'я та одну позитивну рису свого характеру.

2. Вправа «Мої друзі в класі» (10 хв)

Мета: активізація соціальної взаємодії, вияв сприятливих і менш сприятливих зв'язків.

Хід:

1. Учням роздають картки з іменами всіх однокласників.

2. Кожен учень ставить кольорові стікери:

зелений – з ким хотів би працювати в парі;

жовтий – з ким готовий працювати за потреби;

червоний – з ким не бажає працювати.

3. Після завершення роботи вчитель демонструє узагальнену схему класних зв'язків і коротко обговорює: «Які взаємні симпатії ми бачимо?».

Розвивальні ефекти: підвищення рівня довіри, усвідомлення позитивних і нейтральних соціальних зв'язків.

3. Вправа «Секрет компліменту» (10 хв)

Мета: формування позитивної установки у спілкуванні, зменшення проявів негативізму.

Хід:

1. Учні стають у коло.
2. Кожен по черзі називає позитивну рису того, хто стоїть праворуч.
3. Після кола обговорення: як приємно отримувати компліменти, чому важливо помічати хороше в інших.

Розвивальні ефекти: розвиток емпатії, зниження замаскованої і відкритої жорстокості.

4. Робота в парах «Розв'язання конфлікту» (10 хв)

Мета: навчання конструктивному спілкуванню, усуненню конфліктів.

Хід:

1. Учні об'єднуються в пари (враховуються взаємні симпатії за результатами соціометрії).
2. Вчитель пропонує короткі сценарії конфліктних ситуацій (наприклад, «Хтось забрав м'яч під час гри»).
3. Пара придумує спокійне та дружнє рішення ситуації.
4. Обговорення відповідей у класі, підкреслення конструктивних підходів.

Розвивальні ефекти: формування навичок мирного вирішення проблем, підвищення довіри між дітьми.

5. Гра «Мої сильні сторони» (5 хв)

Мета: розвиток самооцінки та командної взаємодії.

Хід:

1. Кожен учень називає одну свою сильну рису і записує її на аркуші.
2. Вчитель об'єднує аркуші в загальну «Скриньку сили класу».
3. Обговорення: «Як наші сильні сторони допомагають працювати разом?»

Розвивальні ефекти: формування позитивного самоусвідомлення, підвищення взаємоповаги.

6. Підсумковий етап (5 хв)

- 1) Коротке обговорення: що нового дізналися про себе і друзів.
- 2) Учні дають одне побажання колективу на наступний тиждень (наприклад, «Ставитися з добротою»).
- 3) Заключне коло: «Я бажаю сьогодні...»

Результати очікувані:

- Підвищення рівня сприятливих взаємин у класі.
- Зниження проявів критичності та недовіри.
- Формування емпатії та вміння конструктивно вирішувати конфлікти.
- Підвищення мотивації до спільної діяльності та активності в групових вправах.

Додаток Г

**Зміни в соціометричних показниках та комунікативній установці учнів
після проведених позакласних заходів (20 учнів)**

№ з/п	(РСВ) до	(РСВ) після	КВ до	КВ після	П до	П після	КУ (Бойко) до	КУ (Бойко) після	Практична оцінка ефективності
1	середній	високий	0,45	0,60	0,05	0	помірна негативна	зменшена негативна	покращено взаємодію, активніше включення в колектив
2	низький	середній	0,30	0,50	0,10	0,05	схильність до відкритої критики	помірна критичність	підвищена довіра до однокласників, краща командна робота
3	середній	високий	0,40	0,55	0,05	0	вияв жорсткості	помірна жорсткість	покращено взаємопідтримку та емпатію
4	високий	високий	0,50	0,60	0	0	низька комунікативна напруга	стабільна позитивна	лідерство використовується конструктивно, підвищено відповідальність
5	низький	середній	0,25	0,45	0,10	0,05	висока критичність	помірна критичність	учень активніше взаємодіє в групових завданнях
6	середній	середній	0,40	0,50	0,05	0	помірна жорсткість	зменшена жорсткість	покращення емпатії та співпраці
7	середній	високий	0,35	0,55	0,05	0	недовіра до оточення	помірна довіра	підвищена готовність до командної роботи
8	низький	середній	0,30	0,50	0,10	0,05	високий рівень негативного досвіду	помірний досвід	зменшення негативізму, активне включення в колектив
9	середній	середній	0,40	0,50	0,05	0	достатньо позитивна установка	стабільно позитивна	підтримка взаємопідтримки, краща комунікація
10	середній	високий	0,35	0,55	0,05	0	недовіра та схильність до узагальнень	помірна довіра	покращено слухання та увагу до партнера
11	високий	високий	0,5	0,60	0	0	збалансовані	стабільно	підтримка

			0				установки	позитивні	лідерства та конструктивна взаємодія
12	середній	високий	0,40	0,55	0,05	0	високий рівень негативізму	помірний негативізм	зменшення критичності, краща участь у групових вправах
13	низький	середній	0,30	0,50	0,10	0,05	помірні труднощі у спілкуванні	стабільно позитивна	активізація співпраці та взаємопідтримки
14	середній	середній	0,35	0,50	0,05	0	середній рівень критичності	помірний рівень критичності	покращено конструктивне обговорення конфліктних ситуацій
15	низький	середній	0,25	0,45	0,10	0,05	схильність до конфліктності	помірна конфліктність	підвищена готовність до співпраці та взаємодії
16	середній	середній	0,40	0,50	0,05	0	низький негативізм	стабільно позитивний	покращено слухання, увага до партнера
17	середній	високий	0,35	0,55	0,05	0	переважає критичність	помірна критичність	активніше включення у групові завдання
18	низький	середній	0,30	0,50	0,10	0,05	висока комунікативна напруга	помірна напруга	підвищена впевненість у спілкуванні та взаємодії
19	середній	середній	0,40	0,50	0,05	0	схильність до довірливості	стабільна довіра	учень краще взаємодіє у парних іграх та групових вправах
20	середній	високий	0,35	0,55	0,05	0	помірна негативна	зменшена негативна	покращено комунікацію та групову взаємодію